

HUMANIST

UITGAVE HUMANISTISCH VERBOND.

NR. 7 SEPTEMBER 1987

**DE TOEVOEGENDE
WAARDE VAN KREATIVITEIT**

HET MAANDBLAD

HUMANIST

IS EEN UITGAVE VAN HET
HUMANISTISCH VERBOND

**42ste jaargang september 1987
nummer zeven**

postbus 114, 3500 AC Utrecht,
Telefoon 030-318145

REDAKTIE

Hes van Huizen
Ingeborg van Teeseling

VORMGEVING

Hes van Huizen
Rik Tazelaar

MEDEWERKERS

Bert Boelaars
Ingrid Cramer
Anette Fienig
Jan Glastra van Loon
André Hielkema
Theodor Holman
Tom Janssen
Koos Meinderts
Albert Nieuwland
Ida Overdevest
Chris Pennarts
Martin Šimek
Gerdie Snellers
Frits Stoffels
Chiel Verduijn
Sylvia Weve

REDAKTIEKOMMISSIE

Henk Smit (voorzitter)
Mettha de Nachtegaal
Rina Spigt
Hans Martens
Bram Roozendaal

Kopij voor het oktobernummer
moet uiterlijk 14 september bij de
redactie zijn. Kopij sturen naar:
Redactie Humanist, postbus 114,
3500 AC Utrecht.
Dit blad is gedrukt bij Brouwer
Offset bv, Utrecht.

Cartoon omslag: Anone

INHOUD

- 3** Rapport van de **Kommissie-Dekker** getoetst, HV waarschuwt voor tweedeling in samenleving.
- 5** **16e eeuwse filosoof Pomponazzi** heeft ons over de eeuwen heen nog wat te vertellen.
- 7** **De Rekenschap van september staat bol** van artikelen over geweld, kernbewapening en dienstweigeren.
- 8** **Wat is creativiteit?** Geen idee, zei Picasso. Maar de professoren Van Peursen en Vaags hielden er een hele lezing over.
- 10** **Voor Benno Premssela is creativiteit** geen daad maar een mentaliteit. Ingeborg van Teeseling interviewde hem.
- 13** **Heimwee naar god.** Albert Nieuwland bespreekt nieuw boek van filosoof Hein Stufkens.
- 14** **De patriotten waagden zich zo'n 200 jaar geleden** aan een radicale vernieuwing van Nederland. Het lukte bijna.
- 18** **Theodor Holman over de romantiek** van een antieke schrijfkist en een moderne computer.
- 20** Brieven van lezers.
- 21** Overzicht van radio- en televisieprogramma's van het HV in september.
- 22** **Het Verenigingsseizoen** is weer open. Een overzicht van alle activiteiten geeft u het HV-gebeuren.
- 24** **Koos Meinderts is weer op lokatie**, dit keer aan het loket (met baard).

(advertentie)

STICHTING STEUNFONDS PRAKTISCH HUMANISME

OUDKERKHOF 11, 3512 GH UTRECHT
TELEFOON 030 - 322786
BANK C&E 69.97.13.889

G I R O 6 1 6 8

"Ik zorg er voor dat ik ieder jaar minstens 1% van mijn belastbaar inkomen besteed aan een instelling met een algemeen maatschappelijk belang. Dat is handig in verband met de post 'aftrek-bare giften' van de Inkomstenbelasting. Dus maak ik ook dit jaar een flink bedrag over naar giro 6168."

De Stichting Steunfonds Praktisch Humanisme is een instelling met een algemeen maatschappelijk belang. De giften die het Steunfonds binnenkrijgt, worden gebruikt ter ondersteuning van het praktisch werk van het Humanistisch Verbond.

Voor meer informatie over de aftrekbaarheid van giften voor inkomsten- en vermogensbelasting:

Marga van der Lans, medewerkster Steunfonds Praktisch Humanisme, telefoon 030-322786.

HV TOETST RAPPORT KOMMISSIE DEKKER OP RECHTVAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

Wat is een noodzakelijke voorwaarde voor geluk? Gezondheid, zegt het merendeel van de mensen als (eerste) antwoord op deze vraag. Een goede gezondheid vereist een goede gezondheidszorg. Die is er ook in Nederland, maar... erg duur: van elk tientje dat wordt verdiend gaat een gulden naar de gezondheidszorg toe. „Dat moet efficiënter en dat moet goedkoper kunnen“, vond de regering. Daarom stelde zij een Kommissie-Struktuur en Financiering Gezondheidszorg in, naar zijn voorzitter, de voormalige Philips-topman, de kommissie-Dekker genoemd. In het voorjaar bracht deze kommissie advies uit aan de regering.

Het Humanistisch Verbond heeft zijn standpunt over de nota-Dekker al in juli aan de Vaste Kamerkommissie voor de Volksgezondheid bekend gemaakt. Als

geestelijk genootschap is voor het HV vooral belangrijk hoe het rapport van de Kommissie-Dekker zich verhoudt tot de principiële en levensbeschouwelijke uitgangspunten van het Verbond. Met name de humanistische beginselen van rechtvaardigheid en solidariteit hebben bij deze toetsing een voorname rol gespeeld.

De Kommissie-Dekker wil dure gezondheidszorg vervangen door goedkopere hulp. Dat leidt tot de volgende voorstellen: een basisverzekering voor iedereen, waarin 85% van het huidige ziekenfondspakket is opgenomen. Tandheelkundige hulp voor volwassenen, medicijnen en fysiotherapie moeten uit dit basispakket verdwijnen. Psycho-sociale zorg (geestelijke verzorging, maatschappelijk werk en psychische begeleiding) moet juist in het basispakket worden opgenomen. Het nieuwe stelsel betreft alle vormen van gezondheidszorg, dus ook gezinsverzorging; de ziektekostenpremie bestaat

voor een deel uit een vast bedrag en wordt voor een deel naar draagkracht geheven. Voor niet in het basispakket opgenomen voorzieningen moet iedereen zich vrijwillig kunnen bijverzekeren; het onderscheid tussen ziekenfondsen en particuliere ziektekostenverzekeraars vervalt: ze moeten met elkaar op „de markt van de gezondheidszorg“ gaan concurreren, wat volgens de Kommissie-Dekker tot prijsdalingen zal leiden. Tot zover de voorstellen van de kommissie.

Het Humanistisch Verbond waardeert het streven van de Kommissie-Dekker naar grotere doelmatigheid. De hoeveelheid middelen die aan de gezondheidszorg ter beschikking kan worden gesteld is nu eenmaal beperkt. Een doelmatige verdeling van deze middelen kan daarom een rechtvaardig doel dienen. Maar om een diepgaande sociale tweedeling van de samenleving te voorkomen moet deze doelmatigheid aan principiële criteria van rechtvaar-

Verbond: bekribbel niet te veel op basispakket van gezondheidszorg

digheid en solidariteit voldoen.

Voor de gezondheidszorg betekent dit dat deze voor iedereen in gelijke mate toegankelijk moet zijn. Iedereen, ongeacht inkomen, sociale of maatschappelijke status, komt een gelijk recht op gezondheidszorg toe. Dit recht wordt door de voorstellen van de Kommissie-Dekker onvoldoende gewaarborgd vindt het HV. Mensen met een kleine beurs zullen er voor een groot deel van afzien om zich bij te verzekeren voor de voorzieningen die niet in het basispakket zitten. Langdurig zieken, die zich wel moeten bijverzekeren, worden hiervan de dupe. Doordat het aantal mensen dat een aanvullende verzekering neemt beperkt zal zijn, wordt de noodzakelijke gezondheidszorg nagenoeg onbetaalbaar. Het HV dringt er daarom bij de overheid op aan niet al te zeer op het basispakket te bekribbelen.

Alleen dan zal er werkelijk sprake zijn van een gelijke toegankelijkheid van de gezondheidszorg voor iedereen.

Uitgaande van de gelijkwaardigheid kiest het Humanistisch Verbond ervoor de ziektekostenpremie naar draagkracht te heffen. Natuurlijk is ook een optimale kwaliteit van de gezondheidszorg van belang. De keuzevrijheid die de Kommissie-Dekker voorstaat sluit volledig aan bij het humanistische beginsel van zelfbeschikking: mensen moeten (meer) op hun verlangens en behoeften toegesneden zorg kunnen kiezen. De overheid moet erop toezien dat deze keuzevrijheid in de praktijk niet leidt tot achterstelling van zwakkere bevolkingsgroepen. Als het gaat om wel of niet toepassen van technologische mogelijkheden moet volgens het Verbond de kwaliteit van het leven centraal staan. Omdat de kosten niet eindeloos kunnen oplopen, is nauwkeurige afgrenzing noodzakelijk van wat onder medische ingrepen ter bevordering van de gezondheid moet worden verstaan. Niet alle technisch mogelijke ingrepen vallen daar automatisch onder. Het HV is ervoor om deze problematiek landelijk in studie te nemen. Als het daartoe komt wil, het Verbond voor de ethische afwegingen graag aan de besprekingen deelnemen.

Jammer dat de Kommissie-Dekker geen aandacht heeft geschonken aan de geestelijke verzorging, volgens het HV een essentieel onderdeel van het basispakket gezondheidszorg.

Om herstructurering van de gezondheidszorg ethisch aanvaardbaar te laten zijn, dringt het HV erop aan de voorstellen van de Kommissie-Dekker in de hier aangegeven richting bij te stellen.

Ingrid Cramer

De volledige tekst van het HV-standpunt is gratis verkrijgbaar bij het HV. Een telefoontje naar het directiesekretariaat of de publiciteitsafdeling is voldoende: 030-318145

FUNDAMENTALISTEN VS LIJDEN NEDERLAAG MET VERPLICHT SCHEPPINGSVERHAAL

Het federale hooggerechtshof in Washington heeft onlangs bepaald dat de federale staten niet gerechtigd zijn van hun openbare scholen te verlangen dat daar naast de evolutietheorie van Darwin ook de scheppingsleer als een vorm van wetenschap onderwezen wordt.

Met deze uitspraak hebben de fundamentalisten in de Verenigde Staten een duidelijke nederlaag geleden. De afgelopen jaren probeerden zij het bijbelverhaal van de schepping via de zogeheten „scheppingswetenschap“ meer kracht bij te zetten. Deze „wetenschap“ stelt dat alle materie afkomstig is van een bovennatuurlijke macht, dat mensen en dieren afzonderlijk zijn geschapen, en dat de wereld pas zesduizend jaar oud is. Volgens de evolutietheorie is de mens in vele miljoenen jaren ontstaan uit lagere vormen van leven.

Met de uitspraak van het hooggerechtshof wordt een in de staat Louisiana geldende wet nietig verklaard. Deze wet bepaalde dat de openbare scholen verplicht waren wel degelijk ook de scheppingswetenschap aan de leerlingen mee te geven. De rechter zei dat de gewraakte wet van Louisiana in strijd is met de Amerikaanse grondwet omdat „voor een godsdienstig doel morele en financiële steun van de regering werd gezocht.“ De grondwet verbiedt in het kader van de vrijheid van godsdienst

iedere vorm van van staatswege opgelegde religie.

Omdat een gelijksoortige wet, die in de staat Arkansas was ingesteld, onlangs door een lagere rechtbank eveneens was verworpen, hadden de voorstanders van de scheppingstheorie al hun hoop op het hooggerechtshof gevestigd. De discussie over schepping versus evolutie heeft tientallen jaren geduurd. Nog in 1925 werd een leraar in Tennessee tijdens het zogenoemde „Apenproces“ veroordeeld, omdat hij de evolutietheorie onderwees.

HIVOS-EXPOSITIE

In Chili is een groep architecten actief die samen met de krottenwijkbewoners van Santiago werkt aan de verbetering van hun levensomstandigheden. Zo ontwikkelden de architecten een modelwoning die eenvoudig zelf en goedkoop is te bouwen.

Het Humanistisch Instituut voor Ontwikkelingssamenwerking HIVOS heeft sinds kort een verplaatsbare fototoonstelling beschikbaar over het werk van deze groep architecten.

De expositie bestaat uit 21 panelen waarop foto's en Nederlandse teksten. U kunt de tentoonstelling in huis halen. Meer informatie: HIVOS, tel. 070-636907.

Tweeduizend nieuwe lezers van de Humanist

Ook in de afgelopen zomer (zomer?) maanden maakten veel mensen gebruik van de mogelijkheid voor een tientje kennis te maken met de Humanist. Zo konden wij de afgelopen drie maanden in totaal zo'n tweeduizend proefabonnees noteren die de redactie allen van harte welkom heet. Door de

onverwacht grote belangstelling gaat er een enkele keer iets fout met de verzending van de Humanist. Hiervoor onze excuses. Mocht u de Humanist wel aangevraagd hebben maar niet gekregen, schroomt u dan niet ons dit te laten weten. Wij zullen dan alsnog voor snelle verzending zorgdragen.

VOOR POMPONAZZI HOEFT NIET IEDEREEN FILOSOFETE WORDEN

Een vroege voorloper van de Vrijdenkers zou je hem kunnen noemen, al leefde hij wel erg lang geleden in het Italië van de 15de en begin 16de eeuw. En ook nu kan Pietro Pomponazzi worden gezien als een inspirerend figuur die ons over de eeuwen heen nog zeker wat heeft te zeggen. Dat dat inderdaad zo is, zal op 30 september worden aangetoond door Wim van Dooren die dan een lezing zal houden over het werk en de betekenis van deze boeiende Italiaanse filosoof.

De lezing is gratis toegankelijk en u bent dan ook van harte welkom in het Landelijk Humanistisch Centrum te Utrecht (Oudkerkhof 11, vlak bij het stadhuis). De lezing begint om 20.00 uur.

Wie was Pomponazzi en vooral: wat dacht hij? Op deze pagina alvast een voorproefje.

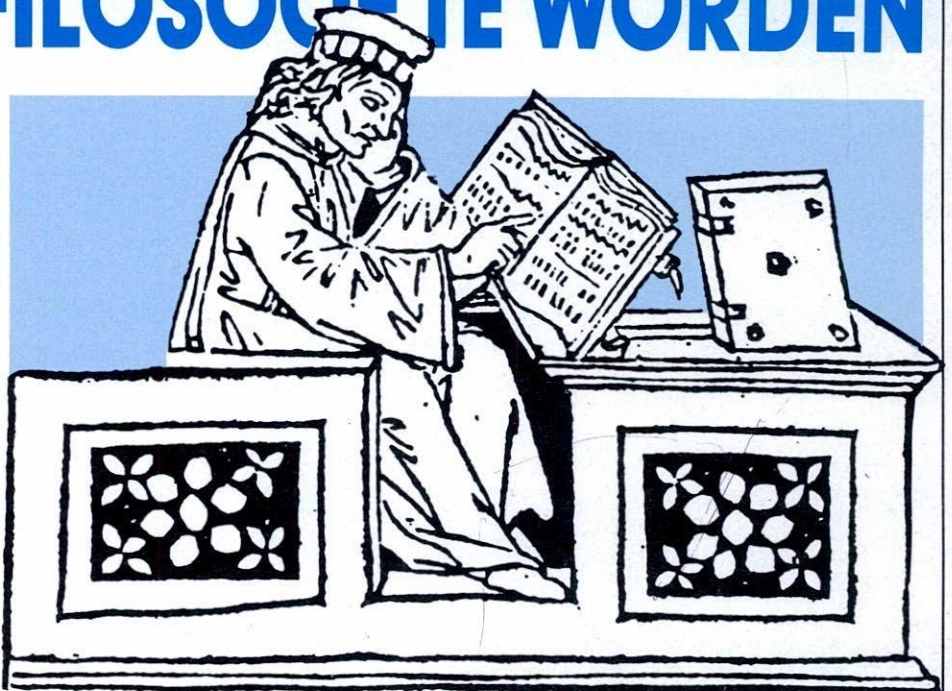
Pietro Pomponazzi werd in 1462 geboren, studeerde filosofie en werd in 1488 hoogleraar in de wijsbegeerte, eerst in Padua, later in Bologna.

Hij behoorde tot de brede filosofische stroming in de Italiaanse renaissance, die de Griekse wijsgeer Aristoteles als uitgangspunt had. Pomponazzi was de meest originele en de meest kritische filosoof in deze beweging van het renaissance-aristotelisme.

In zijn verhandeling *over de natuurlijke oorzaken van wonderen* stelt Pomponazzi dat de verschijnselen die door zijn tijdgenoten toegeschreven werden aan geesten en demonen verklaard kunnen worden uit natuurlijke oorzaken.

In zijn boek *over noodlot en vrije wil* konkludeert Pomponazzi dat de vrije wil onverenigbaar is met de voorzienigheid. Hij bestrijdt de visie om de vrije wil te zien als vermogen om onafhankelijk van een gedetermineerde wereldorde te kiezen en sluit zich aan bij de stoïcijnse opvatting dat „vrije wil” betekent het met inzicht handelen volgens de eigen aard.

Net als in deze boeken baseert Pomponazzi zich ook in zijn verhandeling *over de onsterfelijkheid van de ziel* op de „natuurlijke rede”, waarmee volgens hem een goed begrepen Aristoteles zou moeten overeenstemmen. Hij ontzenuwt alle argumenten vóór de onsterfelijkheid van de ziel met de volgende redenatie: aangezien de menselijke geest niet onafhankelijk kan zijn van het sterfelijke lichaam, kan dus ook de geest niet onsterfelijk genoemd worden. Anderzijds neemt op een bepaalde manier de sterfelijke, menselijke ziel toch deel aan de onsterfelijkheid, omdat zij – anders dan bij de dieren – het immateriële en het universele kan be-

Lezing Wim van Dooren over Italiaanse filosoof Pomponazzi (1462-1525)

grijpen. Op deze wijze geeft Pomponazzi aan de menselijke natuur een eigen plaats tussen het goddelijke, het onsterfelijke en het dierlijke in en maakt hij ruimte voor een moraal die gebaseerd is op menselijke en niet op goddelijke waarden.

In zijn argumentatie gaat hij ook in op het doel van het menselijk bestaan. Volgens Aristoteles is dat de ontwikkeling van het intellect. Pomponazzi is het daar niet mee eens. Volgens hem is niet nodig, niet wenselijk en ook niet realistisch dat iedereen ernaar streeft om filosoof te worden. Hij ziet de deugzaamheid als doel. Die is voor ieder mens en tijdens zijn aardse bestaan bereikbaar. Het gaat hem daarbij niet om de beloning, hier of in een leven na de dood. Voor Pomponazzi was de beloning voor deugzaamheid de deugd zelf, zoals ook verdorvenheid haar eigen bestrafing heeft, namelijk „schuld”. Ook stelt hij dat het leiden van een deugzaam leven om de beloning in hiernamaals minder waarde heeft dan het leiden van een goed leven om het goede zelf. Hij bepleit dus voor een zelfstandige moraal, een moraal die uitsluitend om zichzelf gehanteerd wordt. De mogelijkheid van beloning en straf na dit leven wijst Pomponazzi van de hand. Immers de verkondiging van het geloof in de onsterfelijkheid van de ziel dient slechts om de gewone mens (die nog niet aan de zelfstandige moraal toe was) toch fatsoenlijk te laten leven.

Met de stelling dat morele normen niet afhankelijk zijn van religieuze sankties, valt Pomponazzi – niet de geldigheid van geloofsovertuigingen aan. Hij komt alleen op voor de autonomie van de filosofie omdat die werkt met empirische gegevens en redelijke argumentatie. Daarbinnen horen geloofs- en openbaringswaarheden niet thuis. Pomponazzi redeneert als volgt: aan de hand van de filosofie kan de onsterfelijkheid van de ziel niet worden aangetoond. Omdat het hier gaat om een vraag op het terrein van de godsdienst is het aan de theologen om er op grond van de openbaringen van god zelf een antwoord op te vinden. De onsterfelijkheid van de ziel kan dan ook alleen als geloofswaarheid worden aangenomen. Al kan Pomponazzi niet als atheïst worden gezien, de invloed van zijn werken op vrijdenkers en atheïsten is vanaf de zeventiende eeuw groot geweest. Hij was een voorloper van het vrije denken omdat hij een lijn trok tussen rede en geloof. Hij gaf de rede een eigen terrein als bastion tegen het irrationele, tegen onwetendheid en tegen intolerantie ten aanzien van het verwerven van kennis.

André Hielkema

U kunt toegangskaarten aanvragen door een kaartje te sturen naar: Humanistisch Verbond, t.a.v. A. Hielkema, Postbus 114, 3500 AC Utrecht. S.v.p. vermelden: lezing Pomponazzi en gewenste aantal toegangskaarten.

Het Psychiatrisch Ziekenhuis in Franeker is een gemeentelijke instelling.

Tot het takenpakket behoren: klinische en poliklinische zorg, dagbehandeling en socio-therapeutische woningen. De huidige erkenning gaat uit van 571 bedden. De geestelijke verzorging binnen het ziekenhuis maakt een geïntegreerd onderdeel uit van de organisatie. Er zijn op dit moment twee geestelijke verzorgers werkzaam.

Op korte termijn wenst het bestuur over te gaan tot het aanstellen van een derde geestelijke verzorger op part-time basis. Het roept daartoe sollicitanten op voor de functie van

Humanistisch geestelijk raadsvrouw/man

voor 20 uren per week.

Van kandidaten wordt verwacht dat zij:

- een bijdrage leveren aan de geestelijke verzorging ten dienste van patiënten en hun familie;
- vormgeven aan bezinningsbijeenkomsten en gespreksgroepen en
- een bijdrage leveren aan de optimalisering van het geestelijk leefklimaat.

Vereist voor deze functie:

- een opleiding aan het Humanistisch Instituut, danwel nagenoeg voltooid;
- een bereidheid tot samenwerking in teamverband met de andere geestelijke verzorgers.

Salariëring overeenkomstig de schalen van de bezoldigingsverordening (op basis van het BBRA '84). Aanstelling geschiedt door het bestuur van het Ziekenhuis, dat zich in deze laat adviseren door het Humanistisch Verbond (contactpersoon mevrouw L. H. A. Viehoff).

Schriftelijke sollicitaties, onder vermelding van nr. 87-24 op brief en enveloppe dienen uiterlijk 18 september 1987 in het bezit te zijn van het hoofd van de afdeling personeelszaken, de heer J. de Vries (bij wie ook inlichtingen kunnen worden ingewonnen), Postbus 19, 8800 AA Franeker, tel. 05170-4848 (toestel 212).

PSYCHIATRISCH ZIEKENHUIS

Academiestraat 10, Postbus 19, 8800 AA Franeker, tel. 05170-4848.

Het Humanistisch Verbond

Dienst Geestelijk Raadswerk bij de Inrichtingen van Justitie

Het Hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond roept sollicitanten op voor twee vakatures voor de functie van

Humanistisch geestelijk raadsvrouw/man

in de volgende inrichtingen:

Huis van Bewaring Grave (24 uur)
Jeugdgevangenissen Zutphen (10 uur)

De functie in Zutphen zal in het najaar 1988 uitgebreid worden tot 20 uur wanneer de raadsman in het Huis van Bewaring te Zutphen wegens V.U.T. de dienst verlaat.

Functie-eisen:

- academisch niveau, voltwoide of nagenoeg voltwoide studie aan het Humanistisch Opleidings Instituut.
- bekendheid met het werk en/of relevante werkervaring.

Het salaris wordt vastgesteld overeenkomstig de richtlijnen van het loopbaanplan voor geestelijk raadslieden bij de Inrichtingen van Justitie.

Nadere informatie is te verkrijgen bij mevrouw mr. Th. C. Engel, centraal geestelijk raadsvrouw, telefoon 030-510772.

Schriftelijke sollicitaties, graag voorzien van motivering en curriculum vitae, binnen 14 dagen na het verschijnen van dit blad te zenden aan:

De centraal geestelijk raadsvrouw bij de Inrichtingen van Justitie, J. M. Kemperstraat 1, 3581 KG Utrecht.

De Humanistische Stichtingen voor Huisvesting van Bejaarden te Coevorden en Emmen beheren elk een verzorgingscentrum.

Coevorden Een verzorgingstehuis met 125 verzorgingsplaatsen en 66 aanleunwoningen.

Emmen Een verzorgingstehuis met 112 verzorgingsplaatsen, 158 aanleunwoningen en 76 serviceflats.

De gezamenlijke besturen roepen kandidaten op voor de functie van:

Humanistisch geestelijk raadsvrouw/man

voor 24 uur per week
(elk centrum 12 uur)

De Humanistische geestelijk raadsvrouw/man treedt in dienst van de Humanistische Stichting Geestelijke Verzorging te Utrecht.

Werkzaamheden:

- het zorgdragen voor een aanbod van geestelijke verzorging ten behoeve van de bewoners;
- het leveren van bijdragen ter bevordering van het leef- en werkklimaat, in samenwerking met directie en staf.

Gevraagd:

- bij voorkeur een afgeronde opleiding aan het Humanistisch Opleidingsinstituut.

Op de arbeidsvoorwaarden is de C.A.O. voor Bejaardentehuizen van toepassing. Salariëring afhankelijk van leeftijd en ervaring in schaal 10.

De aanstelling geschiedt in overleg met het Humanistisch Verbond. Informatie over de functie kunt u verkrijgen bij dhr. H. Scholten, directeur van de Schans te Emmen, tel. 05910-24444.

Sollicitaties dienen, binnen drie weken na verschijnen van dit blad, gericht te worden aan de gezamenlijke besturen, t.a.v. dhr. C. Lemstra, de Hietbrink 72, 7824 XT Emmen.

De Humanistische Stichting tot Exploitatie van Bejaardentehuizen (HSEB) te Assen, exploiteert het verzorgingstehuis „De Vijverhof“ met 153 bewoners, verleent service aan bewoners van 48 aanleunwoningen, heeft ongeveer 80 medewerkers in dienst en kan beschikken over vele vrijwilligers.

Het bestuur van de HSEB roept kandidaten op voor de functie van

Humanistisch geestelijk raadsvrouw/man

voor 12 uur per week, voorlopig voor een periode van 12 maanden. De functionaris treedt zo spoedig mogelijk in dienst van de Humanistische Stichting Geestelijke Verzorging (HSGV) te Utrecht.

Werkzaamheden

- het bijdragen aan een goed leefklimaat op basis van humanistische principes;
- het bieden van ondersteunende activiteiten ten behoeve van de medewerkers;
- het beschikbaar zijn voor geestelijke verzorging van de bewoners.

Gevraagd

Een vrouw of man met een (nagenoeg) afgeronde opleiding van het Humanistisch Opleidings Instituut (HOI).

Rechtspositie overeenkomstig de CAO voor bejaardentehuizen, salaris volgens schaal 10 of 11 van die CAO.

Selectie geschiedt door het bestuur van de HSEB, in overleg met het Humanistisch Verbond en na raadpleging van delegaties van bewoners, medewerkers en vrijwilligers. De aanstelling geschiedt door de HSGV.

Informatie over de functie te verkrijgen bij de heer J. Portegies, directeur van De Vijverhof, (gewone werktijden) 05920-16225 of bij mevrouw M. v. d. Schaaf, Humanistisch Verbond, tel. 030-318145.

Sollicitaties schriftelijk binnen 3 weken te richten aan het bestuur van de HSEB, p/a bejaardencentrum De Vijverhof, Vredevelsdweg 75, 9400 RA Assen.

"WEGBLIJVEN RAKETEN OP WOENSDRECHT NIET DANKZIJ VREDESBEWEGING"

Het septembernummer van *Rekenschap* (64 pagina's dik plus nog een bijlage) is gewijd aan het thema geweld. Vooral aan het wereldver-nietigende geweld, de dreiging van de nucleaire holocaust. Maar ook het „kleinere“ geweld in ons dagelijks leven komt aan de orde. Redactiesecretaris van *Rekenschap* André Hielkema geeft een overzicht van de artikelen in dit nummer.

De polemoloog Leon Wecke – eerder in de *Humanist* geïnterviewd – schrijft over vijandbeeld en vijanddenken. Wecke wijst er o.a. op dat als de raketten straks toch uit Woensdrecht wegblijven, dit niet op het conto van de vredesbeweging en ook niet op dat van de NAVO-politiek geschreven kan worden. Het is de stagnerende Russische economie die de Sovjet-positie en daarmee het ontwapeningsproces bepaalt. Maar dat betekent allerm minst dat het streven van de vredesbeweging zinloos was en

is. Dat streven heeft er namelijk toe geleid dat kennis en bewustzijn over de problematiek van oorlog en vrede op grote schaal verbreid is.

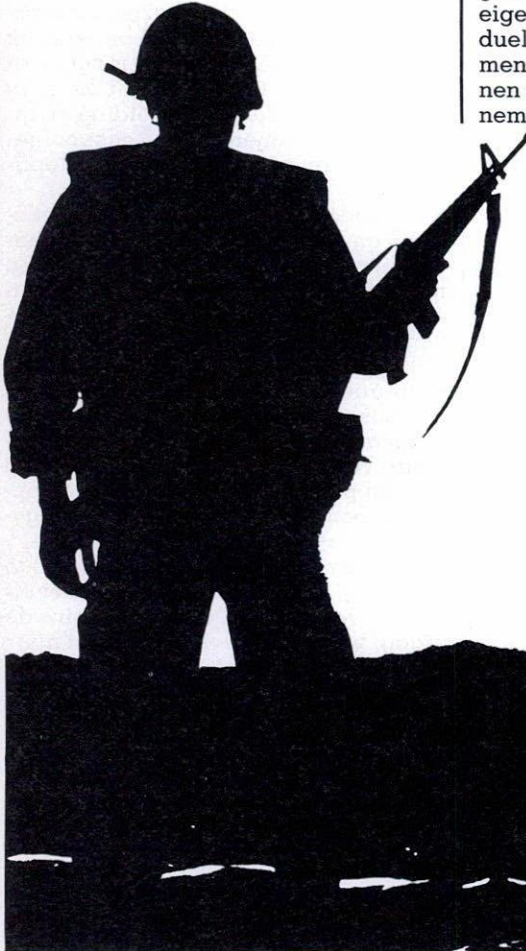
De socioloog Reinier van de Vrie gaat in het septembernummer van *Rekenschap* in op de beweegredenen van dienstweigeraars. Meestal gaat het om een combinatie van motieven, maar er is vaak één die het meeste naar voren komt. Voor een aantal dienstweigeraars is dat de „weerstand tegen de aantasting van de eigen integriteit“. Het dienstweigeren gebeurt dan omdat men niet wil leren omgaan met geweld of niet wil leren functioneren in een apparaat dat wordt gekenmerkt door geweld. Dat gaat in tegen de eigen persoonlijkheid.

Voor andere dienstweigeraars geldt als kernmotief vooral „het willen vasthouden aan de eigen verantwoordelijkheid“. Zij zien het leger als een instelling waarin zo'n grote volgzzaamheid en discipline wordt vereist dat er geen ruimte meer overblijft voor de eigen mening, het eigen geweten en de eigen beslissingsbevoegdheid. Individuele motieven zijn dus heel belangrijk: men neemt stelling om zichzelf te kunnen vrijwaren van de dwang om deel te nemen aan geweld.

Verder in dit nummer *Humanistische antwoorden op (kern-)bewapening* dat Joos Sinke, hoofdredacteur bij de strijdkrachten, samen met Pierre Deleu schreef. Deleu is directeur van het Belgische Instituut voor Conflictstudie. Zij gaan in hun artikel op twee vragen in: hoe aan de afwijzing van geweld, (met name nucleair geweld) een humanistisch-ethische grondslag gegeven kan worden. En hoe mensen die deze humanistisch-ethische grondslag onderschrijven zich in de praktijk moeten opstellen tegenover geweld. De antwoorden van Sinke en Deleu zijn concreet en spreken aan. Maar er is dan ook geen tijd te verliezen. Een afzijdige houding van humanisten is uit den boze, zo stellen de twee, want juist „nu er schokbewegingen in de politiek-militaire versterking lijken te ontstaan door de ontwapeningsvoorstellen van Gorbatsjov, zal de humanistische beweging, landelijk en internationaal, op de terreinen van de politiek en de maatschappelijke aktie, deze ontwikkelingen moeten (helpen) steunen. Thans zwijgen en werkloos toezien, zou gelijkstaan met het laten langsglippen van een unieke, zo niet historische kans,“ waarschuwen Sinke en Deleu.

In de bijlage van dit septembernummer een lang interview met de Eindhovense natuurkundigen Willem de Ruiter en Bart van der Sijde. Twee jaar geleden publiceerden zij hun studie *De Nucleaire Erfenis*. Juist door hun kennis van de technologie achter de atoombewapening zijn ze overtuigd geraakt van de waanzin ervan. De twee roepen hun collega's op niet mee te werken aan de bewapeningswedloop.

André Hielkema

REKENSCHAP OVER GEWELD, KERNBEPAPENING EN DIENSTWEIGERING

Rekenschap is een tijdschrift, dat elk kwartaal opnieuw de vinger legt op zeer wezenlijke aspecten van het humanisme. Het blad kan besteld worden door f 10,- te storten op giro 582293 t.n.v. Stichting Socrates te Utrecht, onder vermelding van „*Rekenschap*, september 1987“. De bijlage ontvangt u dan ook. Een abonnement op *Rekenschap* met ingang van het septembernummer kan worden aangevraagd door te schrijven naar Humanistisch Verbond, Antwoordnummer 2181, 3500 VB Utrecht (een postzegel is niet nodig). De abonnementsprijs bedraagt f 35,- (= vier nummers + incidentele bijlagen). Wacht met het betalen van een abonnement a.u.b. op onze akseptgirokaart.

DE TOEVOEGENDE WAARDE VAN KREATIVITEIT

Kreativiteit. Voor velen een tenenkrommend woord. Alles heet creatief: Papiervouwen, kwengelen met verf, bezig zijn met klei en natuurlijk die vreselijke macramé. Het begrip is niets- en tegelijkertijd alleszeggend. Een mythe misbruikt door reclamemakers, kunstenaars, welzijnswerkers en door wie eigenlijk niet.

Toch is het ook een onmisbaar ingrediënt voor verandering en vernieuwing. En dus belangrijk voor mens en wereld.

Frits Stoffels noteerde voor de Humanist het relaas van twee professoren die in het Teylers Museum in Haarlem een lezing over creativiteit hielden. Daarnaast vroegen we ontwerper Benno Premisla waar hij zijn ideeën vandaan haalt. Hij heeft geen flauw idee.

Op een zaterdagmorgen in september zit het Teylers Museum in Haarlem helemaal vol. De mensen zijn uit het hele land gekomen en vullen het creatieve gat in de markt. Het onderwerp leeft. Maar vooral bij mensen wie de creativiteit niet in opvallende mate is aangeboden, stelt de ons verwelkomende gastheer vast: „Ik zie hier allemaal keurige mensen. Geen lieden met piekhaar of flodderkleding. Ik neem daarom aan dat u vooral gekomen bent om iets óver creativiteit en creatieve mensen te horen, en niet zozeer om hier met elkaar onze eigen ervaringen uit te wisselen“. De bevrijdende lach uit de zaal bevestigt het geuite vermoeden, en de spreker van vanmorgen, hoogleraar wijsbegeerte Van Peursen, eveneens keurig gekapt en gekleed, kan, gesterkt door deze instemming, de weg inslaan zoals hij die zich had gedacht: een plaatsbepaling van de creativiteit in onze cultuur.

Die kan bijna niet hoog genoeg worden geschat. Geen economie kan zonder grondstoffen. „Niettemin zijn juist die landen het hoogst ontwikkeld die amper grondstoffen hebben“, meent Van Peursen. „Hooggeschoolde technologische arbeid is nu mede een grondpijler van de economie geworden. En een nieuwe verschuiving kondigt zich al weer aan: straks zullen inventiviteit en creativiteit de grondslag worden van onze maatschappij. Die gaan de hoofdrol spelen“.

Romantisch of rationeel?

Maar wat is eigenlijk creativiteit? Meestal geeft men daarop twee antwoorden, een 'romantisch' en een 'rationalistisch'. Romantici denken dat creativiteit buiten het verstand om te werk gaat. Het creatieve moment is voor hen ten diepste onverklaarbaar. 't Zit 'm in de persoon, in diens verbeelding en intuïtie. Die personen worden ons voorgesteld als enkelingen, genieën, topfiguren.

Heel anders redeneren de rationalisten. Van Peursen: „Voor hen moet creativiteit aan allerlei normen voldoen. Ze moet herkenbaar zijn, voor anderen, en erkenbaar. Je moet het creatieve kunnen narekenen. 't Moet objectief zijn. De uitkomst telt, en niet de persoon“. Maar is intuïtie dan niet iets irrationeels, iets dat ons verstand te boven gaat? „De rationalisten vinden van niet“, verklaart Van Peursen. „Intuïtie vat men op als een proces van rijping, dat zich oplost in een bliksemsnelle redeneringsketen“.

Beide antwoorden vindt Van Peursen te eenzijdig, en op deze wijze niet met elkaar te verenigen. Daarom opnieuw de vraag: wat is creativiteit? En wat niet? Van Peursen geeft een voorbeeld: „Twee mensen zitten te schaken, maar het spel loopt vast. Op dat ogenblik komt een kind binnen. Het schuift toevallig met z'n hand over het bord en doet daarbij een meesterzet. Is dat creativiteit? Nee, zult u met mij instemmen. Het kind kende immers de schaakregels niet. Pas als het binnen de terreinken- nis van spel en spelregels valt, kan het creatief worden genoemd“.

Maar dat is toch betrekkelijk: spel en

KOMPUTERS ZULLEN NOOIT KREATIEF WORDEN

regels kunnen veranderen. Dan rijst opnieuw de vraag of iets heel creatief is, of juist krankzinnig. „Iemand had omstreeks 1800 kunnen ontkennen dat de drie hoeken van een driehoek samen 180 graden zijn. Niemand zou hem ernstig genomen hebben. Maar na hem kwam een nieuwe wiskunde op. Daarin werden modellen ontwikkeld waarin dat antwoord lang niet meer zo gek klonk. De regels zijn veranderd”.

Nog een voorbeeld: „In de 17de eeuw diskussieerden de geleerden over het licht. Ging dat in golven of in deeltjes? Iemand had kunnen zeggen: nou, in beide. Die had men voor gek verklaard. En toch werd zo'n uitspraak in latere, nieuwe denktaal heel goed mogelijk. Het hangt er dus van af in welke denktaal je bent opgevoed. Een jeugd voor wie Einstein geen geheimen meer heeft, denkt heel anders dan een oudere generatie”.

Veranderende regels veranderen de ervaringen. Het duidelijkst zie je dat in de kunst: Bach componeerde z'n 'Wohlttemperierte Klavier'. Hij haalde daarin allerlei experimenten uit. Hij trok als het ware alle klanken uit elkaar. Gevolg was dat de mensen muziek anders gingen horen en beleven. Wat vroeger vals klonk, vinden wij vaak melodius. Wij zien en beleven een bos nu anders dan de impressionistische schilders uit een vorig tijdperk. Wat vroeger als werkelijkheid werd beleefd, bijvoorbeeld het dubbele aanzicht in de Egyptische tekenkunst, is dat voor ons niet meer. Maar toch, de mensen zagen het toen écht zo. Onze visie verandert door de kunst konkludeert de professor.

Geen geniale enkelingen

Hebben de romantici dan toch gelijk? Zijn het de eenzame enkelingen en genieën die ons door hun creatieve vondsten de dingen anders laten beleven? Ten dele, meent Van Peursen. „Het lijkt of er met zo'n grote geest iets nieuws, iets geweldigs tot stand is gekomen. Dat denk je op het ogenblik dat het gebeurt. Maar naderhand zeg je: ja, eigenlijk was het heel logisch. Dan geldt toch meer het rationele antwoord. Vóóraf lijkt het allemaal nog impulsief en intuïtief”.

Het is dus niet waar dat bij creativiteit alles om de persoon van de geniale enkelingen draait. „Natuurlijk zijn dat wél mensen met gevoel voor de vragen op hun vakgebied. Mensen die vraagtekens durven te zetten bij de uitroepkens van anderen, of net andersom. Maar: het is na te rekenen. De werkelijkheid heeft een nieuwe vorm gekregen. Wat vandaag rationeel heet, was dat gisteren nog niet. Dat verandert in de loop van de geschiedenis. Het ver-

schilt ook per kultuur. Maar is het rationele eenmaal veranderd, dan verandert het ook óns”.

Voorbij de werkelijkheid

Nogmaals probeert Van Peursen een antwoord te geven. Wat is creativiteit? Voorwaarde is dat je de werkelijkheid niet als onveranderlijk ziet, maar als een 'symbool', als iets dat verandert en veranderd kan worden. Daarom zullen computers nooit creatief worden. Tegenwoordig heb je computers die kunnen zeggen: 'Ik ben verliefd op jou'. Maar het blijft hol en leeg, een slag in de lucht. Het verwijst nergens naar.

Toch is het niet voldoende je de werkelijkheid als 'symbolisch' voor te stellen. Je moet ook de regels kennen en beheersen om geen slag in de lucht te slaan met een creatieve toevalstreffer. Maar: het eerste, het 'symbolische', heeft invloed op het tweede, de 'grammatika', en verandert die. Dat gebeurt wanneer iemand een bestaand woord een nieuwe betekenis geeft. Of wanneer we een nieuwe denktaal ontwikkelen waarin nieuwe vindingen haar plaats

kunnen krijgen. Van Peursen: „Heel goed kun je die veranderende denktalen aflezen aan *moppen* die mensen elkaar in het alledaags leven vertellen. Zo'n dertig jaar geleden waren mopjes als de volgende heel nieuw: *Er lopen twee Moskouse spelden over het Rode Plein. Plots zegt de ene tegen de andere: Zachtjes praten, pas op je woorden. Daar komt een veiligheidsspel! Tegenwoordig zijn absurde, alles relativerende grapjes erg in, waarin allerlei denktalen dooreen worden gehaald: Noem 'ns een kleur onder de 10. Antwoord: Woensdag*”.

Wat doet creativiteit nu precies? „Kreativiteit gaat een stapje voorbij de werkelijkheid. Je ziet nog iets méér, kijkt er anders tegenaan. Je gaat iets als vaag zien dat vanzelfsprekend leek. Je gaat er nog weer eens dieper doorheen, hebt oog voor verderreikende betekenissen van de werkelijkheid. Het gaat dus niet zonder rationaliteit, maar ook niet zonder irrationaliteit. Verstand en gevoel moeten beide worden benut”, aldus Van Peursen. ►

KREATIVITEIT GAAT EEN STAPJE VOORBIJ AAN DE WERKELIJKHEID. JE GAAT IETS ALS VRAAG ZIEN DAT VANZELFSPREKEND LEEK

IK
GELOOF
DAT ER
'N
GEDICHT
IN ME
OPKOMT

Anne

HOE MINDER AUTORITAIR EEN GEZIN, HOE GROTER DE KANS OP KREATIEVE KINDEREN

Eigenlijk weten we heel weinig van creativiteit. Met die vaststelling begon Prof. Vaags zijn betoog. Hij is psycholoog aan de TU in Eindhoven, en zelf de verpersoonlijking van z'n onderwerp. Voortdurend in beweging, rusteloos rennend over het podium, grappen makend en invallen volgend, zo krijgt hij het publiek in de ban.

„Picasso zei: 'Wat creativiteit is? Geen idee! En als ik 't wist, zou ik 't niet vertellen'. Was Einstein creatief? Zeker. Maar op de middelbare school behoorde hij tot de slechtsten. Z'n creativiteit werd geblokkeerd door een knellend onderwijsstelsel. Dat Shakespeare een en al scheppingskracht was, zie je alleen aan z'n letterkundige voortbrengselen. Maar wat er van binnen bij hem woelde, daarvan weten we niets. Vandaar dat we tegenwoordig zeggen: de geheimen van de creativiteit moeten we niet in persoonskenmerken zoeken, maar in dingen als processen, omgevingsfactoren, en de produkten die het resultaat zijn van creatief denken. Omgevingsfactoren bijvoorbeeld kunnen heel zwaar wegen voor creatieve geesten. Je hebt er bij die alleen maar kunnen werken als ze rotte appels op hun buro leggen, of de ene sigaret met de andere aansteken. Omgevingsfactoren kunnen ook blokkeren, zoals bij Einstein op de middelbare school, of juist bevorderend werken. Motivatie, ook belangrijk. Doe je iets omdat je het leuk vindt? Of doe je het voor geld, of omdat het moet? In die laatste twee gevallen wordt de creativiteit al gauw om zeep geholpen: de motivatie komt dan van buitenaf, in plaats van binnenuit. Beloning en straf, dat helpt allemaal niet". Dat laatste kan Vaags verluchten met een aardig voorbeeld: het is gebleken dat de prestaties van Nobelprijswinnaars na ontvangst van de prijs doorgaans slechter worden. Hun niveau daalt: „Een prijs is een externe faktor en werkt dus remmend. De motivatie komt niet langer van binnenuit".

Toch kan Vaags er niet omheen een aantal persoonskenmerken van creativelingen op te sommen: „Zaken als een open karakter, aanleg en een uitgesproken inzet zijn belangrijk. Je kunt het niet laten. Je durft onafhankelijk te denken, zonder je te bekommeren om de waa van de dag. Toch is niet waar dat je 't nu eenmaal hebt of niet. Bij de proefnemingen blijkt dat ieder mens creatief is. Maar er zijn allerlei oorzaken waardoor de creativiteit niet tot ontplooiing komt. Ten eerste: je moet ervoor zweten. Een wereldberoemd violist is jarenlang door een hel gegaan met ploeteren en oefenen. Ten tweede: je moet je niet laten blokkeren. In een 'no-nonsense'-tijdperk als het onze, durven vele mensen een experiment niet meer aan".

Hoe zo'n blokkering werkt, toont Vaags aan de hand van een letterlijk schoolvoorbeeld. „Ik geef m'n studenten op de universiteit wel eens twee opdrachten. De eerste: wat kun je allemaal met een

paperclip doen? Denktijd: één minuut. De tweede: hetzelfde, maar dan met een broekriem. Bij de eerste opdracht komen er gemiddeld zes ideeën per persoon uit, maar bij de tweede meer, ongeveer acht. Het verschil zit 'm in de aankleding. Bij de eerste opdracht zeg ik: 'Iedereen moet meedoen, maar na afloop zal ik twee of drie mensen vragen hun oplossingen voor te lezen'. Dat maakt mensen angstig, en hun prestaties dalen. Bij de tweede opdracht zeg ik: 'Ieder doet 't voor zich. Er is geen beloning of cijfer aan verbonden'. Daaruit blijkt dat creativiteit het best gedijt in een sfeer van openheid, vrijheid en afwezigheid van controle. Wie een creatief geslacht wil kweken, zal dus naar die maatstaven opvoeding en onderwijs moeten inrichten".

Er zijn nog allerlei gekke zaken met creativiteit aan de hand, waarop je weer minder invloed hebt. Vaags: „Het blijkt dat vooraanstaande musici en wetenschappers vaak het eerste kind uit een gezin zijn. Ook andere familieomstandigheden zijn opvallend. Normaal is dat 8 procent van de mensen in de jeugd een vader of moeder verloor. Een in Engeland uitgevoerd onderzoek bracht aan het licht dat dat percentage bij wetenschappers op 26 procent ligt, en bij schrijvers zelfs op 55". Voor mensen met een sterke binding aan hun seksrol bestaat geen hoop op een creatief nageslacht. Vaags: „Macho's krijgen geen creatieve kinderen". Hoe minder autoritair een gezin, hoe groter de kans op creatieve kinderen. „De onafhankelijkheid moet worden aangemoedigd. Gezinswarmte is belangrijk, maar moet niet overheersen, zodat het kind er in smooit. Het beste is een 'afstandelijke gevoelsbinding'."

Voor het onderwijs geldt in grote trekken hetzelfde, meent Vaags. „Er moet veel 'speelruimte' zijn in een klas. U moet goed begrijpen: kinderen, hoe klein ook, willen in hun onbevangenheid en onbedorvenheid nog het hele heelal begrijpen. Maar dan komt er een onderwijzer en die zegt: 'Niks daarvan, jij moet het ABC leren'. Het kind wordt afgeremd, in plaats van dat de leraar z'n creativiteit aanmoedigt om zelf de dingen te onderzoeken. Ongewoon gedrag wordt bestraft, want dat is 'gek'. Voorwaarde is dat leraren zelf onafhankelijk denken, creatief zijn, durven. Maar die eigenschappen vertonen ze niet, want de onderwijzersopleidingen stimuleren die niet. Ik noem dat 'CITO-isme'. Kinderen worden gedrukt om als analfabeten kruisjes te zetten op toetsen. Zelf ontdekken, zelf bezig zijn is er niet bij. Alleen burokratenvaardigheden worden aangekweekt, onder het motto: kinderen moet je 'ombuigen', net als het overheidstekort, je moet koderen".

Waarom, tot slot, is al die creativiteit dan zo belangrijk? Prof. Vaags: „Voor de huidige wereldproblemen zijn creatieve oplossingen nodig. De toekomst staat op het spel". **Frits Stoffels**

BENNO PREMSELA EEN RAAM

Natuurlijk heeft hij de prachtigste werkruimte van Amsterdam. Een oud schoolgebouw aan een gracht. Klein binnenpleintje met parkeerplaatsen en conciërgewoning. Binnen veel wit, maar niet té, verzacht met grijsblauw katoenen vloerbedekking en bruinrode kozijsen en deurstijlen. Kleuren, daar is hij altijd goed in geweest. Het creëren van warmte in combinatie met ruimte en licht. Maar hij is dan ook één van Nederlands' topbinnenhuisarchitekten. Wereldberoemd in Amsterdam, zegt hij zelf smalend. Benno Premse-la, ontwerper, lid van de Amsterdamse Kunstraad, lid van de aankoopcommissie van het Stedelijk Museum. En dat is dan nog maar het begin van de arm-lange lijst functies die hij bekleedt of bekleedde. Ze hebben hem ervaring gegeven, een deskundig oog en een blijvend onafhankelijk oordeel. Benno Premse-la over creativiteit. De mening van een aandachtig kijker.

Eigenlijk vindt hij het een onzinnig onderwerp waar ik over kom praten, deze waterige ochtend. Wil wat spottend weten of ik daar ooit een helder verhaal over gehoord heb. Het meest misbruikte begrip van de laatste tijd, vaag en mytisch. En ach, ze hebben hem al zo vaak gevraagd wat dat nou was, creativiteit. Maar goed, blik op „matig geïnteresseerd" en gewoon weer proberen.

„Ik denk dat iedereen die professioneel en goed zijn vak uitoefent in principe creatief is. Iedereen die aan de basis van techniek en kunde iets toevoegt. Een frisse kijk, een andere manier van problemen oplossen, de wil om verder te komen. Iets toevoegen en van je vak houden is volgens mij trouwens de enige manier om je vak goed te doen. Dan heb je de mogelijkheid om uit je professionaliteit iets inspirerends te halen, iets prikkelends. Oplossingen verzinnen die niet op een papiertje staan, dat

MSELA: KREATIVITEIT MAAKT OPEN IN JE HOOFT

Foto: Philip Mechanicus

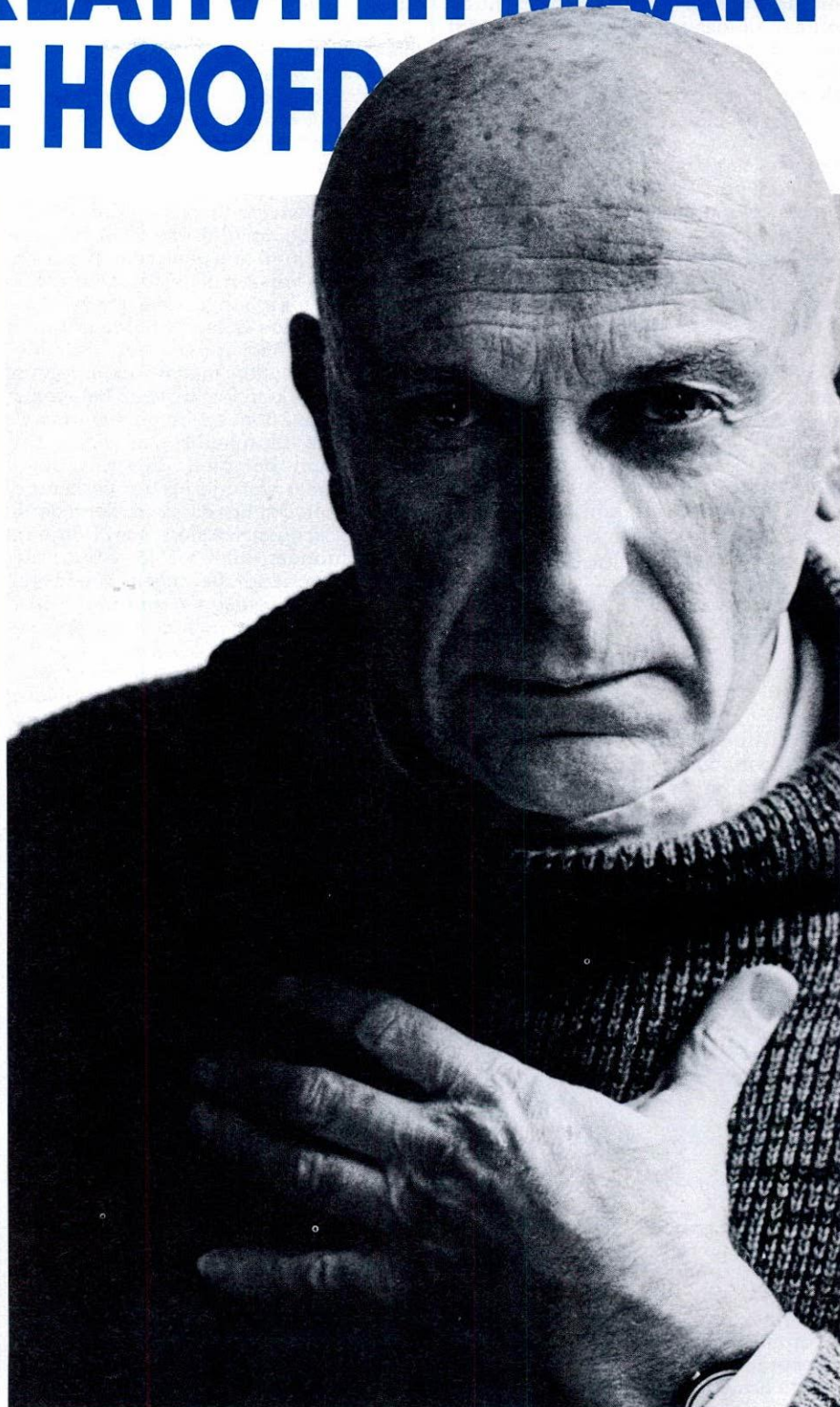
is creativiteit.

Onze samenleving, onze opvoeding breekt creativiteit vaak af door mensen niet de kans te geven zich volledig te ontplooien en uit te zoeken waar hun liefde ligt. Ik vind het treurig dat er zoveel mensen zijn die tientallen jaren werk moeten doen waar ze niks in zien. Zij houden zich in leven, maar leven niet echt. Ik ben een gelukkig mens. Ik doe wat ik leuk vind en kan daarvan bestaan. Dat stimuleert me tot betere dingen, kreativere oplossingen. Creativiteit is geen daad, maar een mentaliteit. Je kunt dat merken als je mensen over hun vak hoort praten. Welk vak dan ook, als ze het liefhebben is dat altijd fantastisch.

Een paar jaar geleden was ik bezig met het maken van een toneelstuk. Op het podium moest een doods-kist komen en ja, van doods-kisten wist ik niks af. De regisseuse en ik zijn toen gaan praten met een man van een doods-kisten-industrie in Capelle aan den IJssel. Twee uur lang heb ik genoten van zijn verhaal, terwijl dat toch een vak is dat niet direkt met creativiteit geassocieerd wordt. Maar deze man wás dat wel. We hebben onze oren afgeluisterd.

Luister naar Cruyff als hij over voetbal praat... Mensen moeten de kans krijgen om hun mogelijkheden te ontwikkelen. Dat is belangrijk. Zonder dat kán iemand niet creatief zijn. De enige scholing voor creativiteit is uitvinden waar je liefde ligt en daar iets mee doen. Vrijheid, daar komt het op neer. En dat hebben de meeste mensen niet."

„Natuurlijk, talent helpt. Maar wat is talent? Iedereen is een combinatie van andere gegevens. We zijn zo gekonditioneerd dat we helemaal niet weten of we onze talenten wel gebruiken. Wie weet wat ik nog meer zou kunnen als ik dit vak niet had gekozen? De samenleving, de opvoeding, wijzelf dwingen ons een bepaalde richting uit en ik denk dat het puur geluk is als jouw talenten liggen op de plek waar die dwang uitkomt. Het is dus een kwestie van omstandigheden. Gedeeltelijk. Aan de andere kant bestaan er natuurlijk ook echte talenten. In de beeldende kunst zie je dat goed. Velen zijn geroepen en maar weinigen zijn uitverkoren. Als je naar Mozart luistert denk je: hoe is het mogelijk, waar heeft hij het vandaan? Maar dan heb je het bijna over een genie. En die zijn natuurlijk zo eenzijdig gericht, dat omstandigheden minder belangrijk zijn geworden. Maar ik denk dat de meeste mensen meer gaven hebben dan ze tot uitdrukking kunnen brengen. Volgens mij is dat trouwens de reden waarom het begrip creativiteit zo vaak alleen geassocieerd wordt met kunst. In

die bekennende maatschappij veroveren kunstenaars als eersten meer vrijheid. Doen bijzondere dingen, andere dingen, nieuwe dingen. Ik vermoed dat daar creativiteit een mytisch begrip geworden is. Terwijl ik denk dat juist kunstenaars zich niet met creativiteit bezighouden. Het is ook niet zo'n belangrijk onderwerp. Niemand gaat zich zitten afvragen of hij nou creatief is of niet. Je doet je werk en zoekt daarin naar antwoorden. Het gaat om het resultaat, niet om het proces. Neem Hans van Manen, choreograaf en een goed vriend van mij. Wordt drie weken voor

de opening van het nieuwe gebouw van het Nederlands Danstheater opeens uit Spanje weggehaald. Jiri Kylian, de vaste choreograaf van het gezelschap, is ziek en of Hans even een ballet kan maken.

Dan is er een noodsituatie, absurde tijdsdruk... en komt er een idee. Waar vandaan? Geen flauw idee. Dat vragen ze mij ook altijd: waar haal jij je ideeën vandaan? Geen flauw idee. Bezig zijn met je vak, alles oppikken, kijken, dromen, denken. Het is een eindeloos proces, een toren die zichzelf opbouwt uit

alles wat je al gedaan hebt. Er altijd mee bezig zijn, het heel lang niet weten en dan springt er iets open en blijkt dat een stap verder te zijn, in de richting van een oplossing te komen. Maar dat geldt dus niet alleen voor de kunst. Neem Edison en zijn grote uitvinding. "Negenennegentig procent transpiratie en één procent inspiratie." Die uitspraak is van hem. Aan de basis staat een idee, dat is creatief. En dan begint het gedonder. Waarom kan ik aangeven wat de kleuren gaan worden in een bepaald jaar? Jarenlang heb ik dat gedaan voor de Bijenkorf en Van Besouw, die mijn vloerbedekking maakt. En meestal had ik het goed, kwamen de favoriete kleuren van kopers en kijkers overeen met de kleuren die ik had aangekondigd. Waarom? Ervaring, vak-kennis, goed kijken en tja... creativiteit, talent? Geen flauw idee."

Hij staat op en loopt naar een van de hoge ramen. Terwijl hij blijft praten. Het blauw van zijn outfit heeft iets rossigs gekregen door het felle zonlicht dat hem het laatste half uur belichtte. Witte gordijnen, denk ik automatisch sceptisch, als hij ze dichttrekt. Maar het licht wordt wat afgescherpt en mijn ogen halen opgelucht adem.

"Alles wat met creativiteit te maken heeft moet voor anderen een eye-opener zijn. Anders is het niks, want wat er is, is er al. Dat moet je niet nog eens maken. Het gaat om de zinvolle toevoe-

DE ENIGE SCHOLING VOOR KREATIVITEIT IS HET UITVINDEN WAAR JE LIEFDE LIGT EN DAAR IETS MEE DOEN

ging. En dan heb ik het er niet over dat iets visueel opvallend moet zijn. Dat is drama. Creativiteit maakt een raam open in je hoofd. Een mentale eye-opener. Het „o, ja, natuurlijk"-effect, „waarom ben ik daar niet opgekomen, veel eerder al." Vaak zijn het dus ook voor de hand liggende dingen. Die zijn het beste. In de architectuur is een stroming die zich de Memphisgroep noemt. Die heeft eigenschappen als niet functioneel willen zijn, gefixeerd zijn op dat visuele. Ik vind dat niks, maar moet wel toegeven dat ik de bedenker heel creatief vind. Omdat hij mensen aan het denken zet, hen laat zien wat vormen ook kunnen betekenen. Dat is creativiteit, maar op een andere manier dan waar ik het net over had. Met één overeenkomst: het voegt iets toe."

Verkeerde been

"Bij alles wat je bedenkt, moet je je afvragen wat je doet. Of het geen herha-

ling is, of een onbetekenende flodder. Ik neem dan nog maar eens mijn katoenen tapijt als voorbeeld. Toen ik dat bedacht, had iedereen het idee dat dat een slechte oplossing voor mijn probleem was. Ik zocht naar iets dat even duurzaam was als wol, maar veel goedkoper. Maar katoen plet, je ziet elke voetafdruk erin. Daarom was de algemene mening dat niemand het zou willen kopen.

Ik heb dat omgedraaid en gezegd dat ik die afdrukken juist mooi vond. Dat was natuurlijk belachelijk en toch is het één van de weinige hits geworden die ik op mijn naam heb staan. Is dat creatief? Ik weet het niet, het is een proces. En mooi, daar hou ik me al helemaal niet mee bezig. Mooi interesseert me niet, dat vind ik het meest onduidelijke woord dat ik ken. Iets wat een betekenis heeft en functioneert, is gewoon mooi. Dat is dus afhankelijk van wat je begrijpt, kunt bevatten. Bij veel beeldende kunst word je op het verkeerde been gezet. Dat hoort ook zo. Eerst denk je: „wat krijgen we nou weer" en een paar maanden later wil je het aan de muur. Zo gaat dat. Belangrijk is wat iets voor jou kan betekenen en of je je elke keer weer los kunt maken van je vooringenomenheid.

Op het Design-kongres van de afgelopen week was ik gastheer en inleider van John Fransen, de ontwerper van de ruimtestations. Ik had nog nooit van de man gehoord, maar was gefascineerd door zijn verhaal. Werken zonder zwaartekracht, een interieur bedenken voor een situatie die je eigenlijk niet kent. Dan wordt alles op zijn kop gezet! De creativiteit van die man vond ik fantastisch. Jezelf losmaken van alles wat je kent, en met een blanco papier antwoorden bedenken. "geweldig."

„Er is mij wel eens gevraagd of creativiteit iets met leeftijd te maken heeft. Ik zeg dan: Rossini heeft na zijn zeven-entertigste nooit meer één noot gekomponneerd en Verdi schreef zijn belangrijkste werk, het Requiem, toen hij drie-entachtig was. En daar zit het tussen. Weet je wat creativiteit het ernstigst blemmert? Sukses. Dat is levensgevaarlijk. Een flauwe kreet natuurlijk, maar wel waar. Sukses is leuk voor twee minuten, maar dan ligt er weer een volgende opgave en die is even gekompliceerd als de vorige. Mensen die overgaan op de automatische piloot zijn onmiddellijk niks meer waard. In termen van werk en creativiteit dan, hè. Zij komen dan nooit een stapje verder.

Nee, je moet blijven zoeken naar het volgende raam dat open kan. Je hele leven lang. En zeker, daar word je doodmoe van. Steeds maar weer blijven twijfelen aan je eigen creatieve vermogens is het beste, moeilijkste en creatiefste wat er is. Afwegen, keuzes maken. En op een gegeven moment houdt het op. Dan ben je klaar, heb je niks meer te zeggen. Ik vind dat je daar dan de conclusies uit moet trekken. Beter stoppen dan jezelf eindeloos blijven herhalen. Veel mensen vervallen vroeg of laat in hun eigen cliché's. Dat is natuurlijk het ergste wat er is."

Ingeborg van Teeseling

HEIMWEE NAAR ONZE

Blijkbaar verbind ik het woord god wel met iets. Met een gevoel dat niet erg tot ontwikkeling is gekomen, vandaar dat ik pas reageer als het „mishandeld" wordt. Het gaat om het nog prille ervaren van samenhang-der-dingen. Het gevoel van eenheid in het leven, niet van boven- of buitenaf geschapen of gedeclareerd, maar als innerlijk te ontdekken ervaring. Het „Ik ben een God in het diepst van mijn gedachten" van Willem Kloos. Waarom aan dit gevoel het woord god verbonden? Gaat het niet om iets dat beter religieuze, kosmische of eenheidservaring genoemd kan worden? Om allerlei misverstanden te voorkomen zou dat inderdaad beter zijn en als humanist zou ik er dan ook graag voor willen pleiten. Alleen: er bestaat in de Westerse cultuur een – weliswaar ondergeschoffelde maar steeds weer oplevende – religieuze traditie waarin een dergelijke ervaring wel god genoemd wordt. In deze traditie wordt god niet naar buiten toe geprojecteerd tot bovennatuurlijke macht of zelfs man-met-de-baard zoals in vele vormen van christendom, maar van binnen ervaren. Het is een aloude traditie met namen als Theresa van Avila en Johannes van het Kruis en in tegenwoordige tijden Rainer Maria Rilke, Dag Hammarskjöld en Etty Hillesum.

In dezelfde traditie plaatst Hein Stufkens zich met zijn nieuwe boek: *Heimwee naar God. Opkomst van een nieuw religieus paradigma* (Lemniscaat, Rotterdam 1987). Hij ziet de kerken hun aanhang verliezen en de gevestigde vormen van godsdienstigheid verdwijnen. Toch blijven mensen hun behoefte aan religieuze beleving houden. Dit „heimwee naar God" kan twee kanten opgaan. Het kan de uitdrukking zijn van een kinderlijk verlangen naar afhankelijkheid en geborgenheid. Terug van de veeleisendheid van je individu-zijn naar de steun en bescherming van groep en kudde, terug van de rationaliteit naar het irrationele, kortom: terug naar de moederschoot. Stufkens erkent het gevaar van dit „regressieve heimwee naar God", zoals dat vorm krijgt in godsdienstige sekten en allerlei soorten fundamentalisme. Alles wat door de ontwikkeling van het individu en de rede was gewonnen wordt dan weer „aan de duivel verkocht". Het gaat integendeel om het in gang zetten en bevorderen van een progressieve religieuze beweging vanuit een heimwee naar onze menselijke bestemming. Deze beweging wordt geleid vanuit een veranderde mentaliteit met andere beginselen, een „nieuw religieus paradigma", waarvan ik een aantal kenmerken zal noemen.

Het belangrijkste volgens Hein Stufkens is het veranderde godsbeeld. God

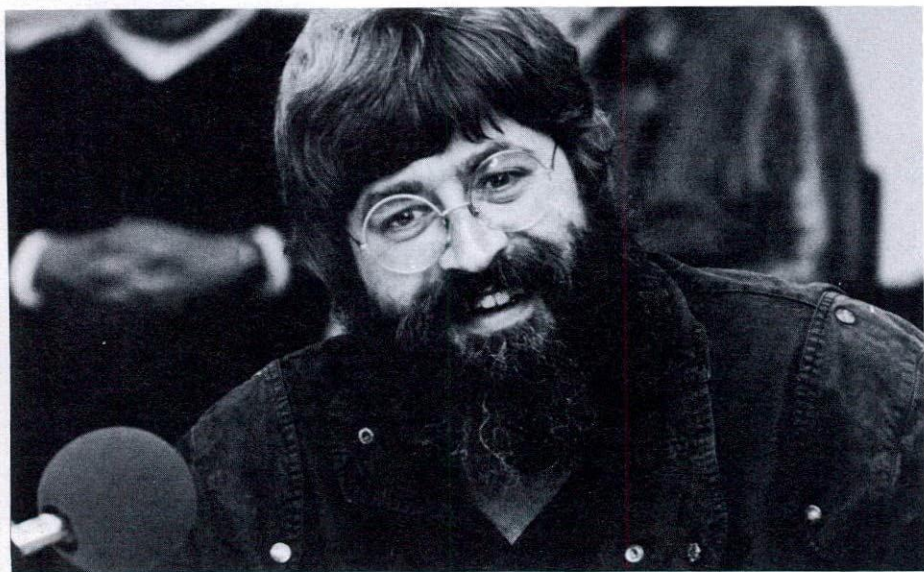
R GOD, HEIMWEE ENSELIJKE BESTEMMING

God heeft me nooit veel gedaan.

Hoe durf ik dat in godsnaam te schrijven?

Ik ken mensen die allang niet meer geloven maar bij wie nog steeds het angstzweet uitbreekt als ze 't over god hebben (en zeker met een kleine g). Ik ken ook mensen die een diepe woede voelen opkomen als ze het woord god maar horen. Zelf heb ik gelukkig geen tik mee gekregen van een streng godsdienstige opvoeding en voel dan ook geen enkele afkeer of weerstand tegen god en godsdienst op zich. Wel voel ik me mateloos geprikkeld door de manier waarop er vaak over god wordt gesproken. Neem nou bijvoorbeeld zo'n hoogtezon-dominee van de NCRV (Radio 4 op woensdagochtend). Hij laat het woord god te voor en te na uit zijn mond vallen en weet precies wat het opperwezen al dan niet bedoeld heeft. (Hij illustreert zijn fluisterend betoog met klassieke muziek. Mahler staat altijd voor zonde en bij het stichtelijk nawoord hoort een koraal van Bach.) En dan schijnt hij nog één van de meer vooruitstrevende dominees te zijn met best aardige ideeën.

Waar komt mijn ergernis vandaan als ik zo'n man over god hoor en god me toch niks doet?

is niet meer de autoritaire macht boven of tegenover de mens, maar is humanistisch op te vatten als symbool voor het geheel van menselijke mogelijkheden. Mensen stappen af van hun geprojecteerde god en gaan over tot het „projekt God“. Zij worden zich steeds meer bewust een volgende stap te zetten in de evolutie van het bewustzijn. Elke stap brengt hen dichterbij volledige verwetelijking van de mogelijkheden die in de schepping verborgen liggen en waarnaar elk godsbeeld verwijst.

Het veranderde godsbeeld brengt allerlei konsekwenties met zich mee. Er is een groeiend gevoel bij mensen niet alleen maar gebruik te maken van of deel te nemen aan de natuur, maar er ook volledig deel van te zijn. Dit houdt een ekologische ethiek in, waarvan een allereerste eis is: „de bescherming van het leven en van het ecosysteem waarin dat kan bestaan. Deze ethiek is echter niet alleen „ekologisch“, maar ook „humanistisch“: de mens wordt erin gezien als de hoogst ontwikkelde levensvorm

Fijnzinnig boek van filosoof Hein Stufkens

op aarde“. Met zijn enorme potentieel aan bewustzijn en creativiteit heeft de mens de plicht die vermogens in te zetten bij de bescherming van wat in de evolutie tot nu toe tot stand is gekomen en de ontplooiing van verdere mogelijkheden.

Zijn dit niet veel te hooggespannen verwachtingen? Kunnen wij mensen dat allemaal wel aan? We zullen wel moeten, zegt Stufkens, anders gaan we eraan! In die nieuwe ethiek is daarvoor een veranderde houding tegenover het kwaad nodig. „In de oude ethiek was er een verbond tussen de mens en het goe-

de (God), gericht tegen het kwade (de duivel); in een nieuwe ethiek is er een verbond van de mens met het leven (Leven) en de evolutie van dat leven, die gekenmerkt wordt door een proces waarin slagen en falen elkaar afwisselen. Alleen door dit falen werkelijk tot ons bewustzijn toe te laten en als leermeester te aksepteren („bless your obstacles!“) is verdere bewustzijnsontwikkeling mogelijk: voor iedere individu en voor de mensheid als geheel“. Stufkens komt met een aardige anekdote om deze nieuwe houding te illustreren. „Een werknemer in een groot bedrijf had een fout gemaakt, die het bedrijf op miljoenen schade kwam te staan. Hij werd bij de directeur ontbonden, en bleek tot zijn stomme verbazing de leiding te krijgen over een nieuw groot projekt. Toen hij stamelde dat hij eigenlijk zijn ontslag verwacht had, antwoorde de directeur: „Ik ben niet gek. We hebben net miljoenen uitgegeven om je iets te leren!“

Ook in de wetenschap moet de nieuwe ekologisch-humanistische ethiek doorwerken. In onze cultuur hebben wetenschap en technologie nog steeds de funktie van pseudo-religie. Ze beloven geluk, voorspoed en welvaart, maar dreigen ons in hun rechtlijnigheid naar de afgrond te leiden. Gelukkig komen steeds meer wetenschapsmensen en ook politici tot het inzicht dat de natuur niet maar eindeloos geëxploiteerd kan en mag worden, met het marktmechanisme als enige sturing. Steeds meer wint het holistische denken terrein en krijgt men oog voor de grote gehelen, waarbinnen verschijnselen zich afspelen.

Voor al deze veranderingen is in het dagelijkse leven een verandering van mentaliteit nodig, die tot uiting komt in een andere leefstijl. Hierin zien we onszelf als mikrokosmos die de makrokosmos weerspiegelt. We overstijgen ons ik (zonder dit op te geven) en identificeren ons met mensheid en wereld. We voelen ons verantwoordelijk voor de hele wereld, waarbij deze verantwoordelijkheid zich juist uit in het héél nabije, onze leefstijl. Groei van de menselijke persoon op het sociale („horizontale“) vlak is echter onvoldoende. Groei beklijft alleen als die ook op het „vertikale“ vlak plaats vindt: in levensbeschouwelijke verdieping en aandacht voor religiositeit.

Hein Stufkens heeft vanuit zijn eigen religieuze traditie een fijnzinnig en belangrijk boek geschreven over de „post-christelijke“ samenleving. Ook humanisten zullen zich er goed in kunnen vinden, mits ze zich willen en kunnen openstellen voor religieus denken en voor wat Jan Glastra van Loon – in zijn maidenspeech als voorzitter – de verhouding van menselijke opvattingen tot het ongreepbare noemde.

Eén enkel punt van kritiek tot slot. Stufkens noemt de opvatting dat de mens de hoogst ontwikkelde levensvorm op aarde is „humanistisch“. Humanisten past een wat grotere bescheidenheid. Laten we maar zeggen dat wij als mensen moeten roeien met de riemen die we hebben.

Albert Nieuwland

REVOLUTIE VAN PATRIOTTEN GELIJKHEID

Op 13 september 1787, precies tweehonderd jaar geleden, rolden het Pruisische leger met twintigduizend man ons land binnen. In een oogwenk was Nederland bezet. Na afloop keek iedereen duizelig om zich heen: wat was er gebeurd?

Amsterdam had de inval van de supermacht nog tien dagen aan de stadsmuur weten te stuiten. Vergeefs: de Pruisen beschikten over het beste en meest geharde leger van Europa. Opdracht: het opruimen van de Nederlandse patriottenrevolutie. Voor hen, bezetters, was die klus een routineus tussendoortje. Maar voor ons een pijnlijke snee in de geschiedenis. Rauw werd Nederland wakker uit een droom van mensenrechten en democratisering. Een unieke, maar nog lang niet voltooide omwenteling was voorlopig gesmoord. De vooraanstaande Franse wijsgeer Mirabeau sprak van „een dag van rouw voor Europa“.

De geschiedenis van de patriotten is in Nederland altijd nogal schamper afge-

daan. Ze werd tot ver na de laatste wereldoorlog gezien door een sterk oranjegekleurde bril – als men er al veel woorden aan wijdde. Hoogstens sprak men van kezen, hondse scheldnaam voor de patriotten. Op z'n best waren 't verdoemde halve garen, die zonodig het Oranjenhuis van de kaart moesten vegen. Op z'n slechtst misleide landverraders, onvaderlands en onorigineel. Hun ideeën heetten uit het buitenland gegapt, en wel van de wegbereiders van de Franse Revolutie van 1789. Hadden de patriotten ons land niet voor een spotprijs als revolutionair bijkantoor aan het goddeloze Frankrijk uitgeleverd?

Maar de tijden lijken veranderd. Bij een nieuwe generatie geschiedvorsers rijst het vermoeden dat de historie van de patriotten moet worden herschreven. Niemand weet nog precies hoe. Maar eerste aanzetten zijn gegeven. Toen de Amerikaan Simon Schama tien jaar geleden een boek ging schrijven over het tijdperk van de Franse Revolutie, toog hij zonder dralen naar Parijs. Hij wist niet beter of alles wat Nederland aan

revolutionairs had beleefd, was daár bedacht en bekostigd. Al snel zag hij hoofdschuddend z'n vergissing in en vertrok spoorlags naar het noorden. Want het leek welhaast andersom. De Nederlandse patriotten hadden juist de revolutionaire loop der gebeurtenissen in Frankrijk beïnvloed, en Schama kwam met een heel ander boek thuis dan hij aanvankelijk in z'n hoofd had.

Wie waren die patriotten eigenlijk? Frits Stoffels dook tweehonderd jaar in de Nederlandse historie en belicht de perikelen van dit gemengd gezelschap dat voor een deel streefde naar de ook humanistische waarden van vrijheid, gelijkheid en broederschap.

**200 jaar geleden
eindigde poging van
patriotten om
Nederlands bestel te
vernieuwen**

Uit onvrede gegroeid

Zo'n zeven jaar voor de Pruisen binnenvielen, zeg 1780, heerste heel wat onvrede in de Nederlandse Republiek.

's Lands paard kon de ekonomie niet meer trekken. Het succesrecept van de Gouden Eeuw was uitgewerkt, zo bleek voor 't eerst in alle duidelijkheid. Engeland bracht het Nederlandse handelsimperium slag op slag toe. En een laatste, vernietigende klap zou waarschijnlijk niet uitblijven. Onvrede was er ook over het Oranjenhuis. Stadhouders Willem de Vijfde, sowieso al een vervelend mannetje, had een nogal onbegrepen regeerstijl. Vriendjespolitiek en omkoping pasten soepel in z'n strategie. Vrijheidsbeperkingen zetten de klok naar oude tijden terug.

Gespannen volgden daarom velen het verloop van de vrijheidssrijd in 't verre Noord-Amerika, begonnen in 1776. Daar leek het te lukken om tegen de Engelse verdrukking in een samenleving vol vrijheid, gelijkheid en broederschap op te bouwen. Veelbelovend tekenden zich de Verenigde Staten af. De Hollandse koopmansstand zag nog meer: een mooi gat in de markt. Om de in gedachten reeds volgeladen schepen te beschermen, moest een grote vloot van stapel lopen. Dan zou de wedijver met Engeland een nieuwe, frisse wind beleven.

Maar de Oranjes, door oude familietra-

REEFDE NAAR VRIJHEID, EN BROEDERSCHAP

ditie gedreven, kozen liever de Engelse kant van die bevrijdingsstrijd daar overzee. En Willem zag ook geen heil in het vlootplan van de verlichte koopmansstand. Een sterke Nederlandse vloot zou snel tot aanvaringen met Engeland leiden. Willem wilde liever een krachtig leger te land. Een streven dat velen met argwaan vervulde. Wat moest een koopvaardersnatie met zo'n fors landleger? 't Had er alle schijn van dat Willem met z'n legerplannen niet zozeer de verdediging van de landsgrenzen beoogde (die trouwens door niemand werden bedreigd) als wel het tam houden van de eigen onderdanen. Het gelijk van de critici leek in 1784 bevestigd. Nederland raakte in oorlog met Engeland, ondanks Willems vriendschapspolitiek, en verloor door z'n zwakke vloot. Waarom konden wij niet wat de Amerikanen wel konden? Die vraag zette velen aan het denken en schiep een vruchtbare bodem voor opstandige groeperingen, waarop in korte tijd het patriottendom ontsproot. Man van het eerste uur en belangrijkste ideoloog van de beweging: *Joan Derk van der Capellen tot den Pol*, kortweg 'Capellen'.

„Vader des Vaderlands”

Die naam zegt de meesten vermoedelijk niets. Dat kan wijzen op het sukses van al te verdonkeremanende oranjehistorici. Maar Capellens aanhangers noemden hem de tweede Vader des Vaderlands. En veel pleit ervoor hem die titel te gunnen. Zo is onze huidige grondwet ondenkbaar zonder deze patriottenvoorman. In 1848, toen de democratie haar grondvorm kreeg, greep men terug op zijn ideeën. Persvrijheid, openbaarheid van bestuur, volksovereiniteit en mensenrechten, 't stond reeds in z'n geschrift *Aen het volk van Nederland*, dat in een nachtelijke bliksemaktie in 1781 over Nederland werd uitgestrooid en hevige beroering wekte. Het werd terstond verboden, hetgeen de oplage aanzienlijk ten goede kwam. In 't hele land ontstonden gespreksgroepen, opgericht om het werkje grondig door te nemen.

Bij dit onschuldig ogende vormingswerk bleef het niet. Wie het land lief hadden, „patriotten” dus, werden opgeroepen Capellen in de strijd te volgen. „Strijd” vatte Capellen letterlijk op, en de Amerikaanse vrijheidstrijd waren z'n lichtend voorbeeld: burgers, bewapend om zich een onderdrukkend gezag van het lijf te houden. Als de Nederlanders dat nu ook eens deden? Die gedacht vond weerklank. Van stad tot stad werden gewapende strijdgroepen opgericht. Een regelrechte bedreiging voor de bestaande orde. Zeker toen die

Door Frits Stoffels

losse *vrijkorpsen* zich in 1785 aaneensloten. Ze bonden zich aan een politiek program dat verkiezingen en een volksregering eiste.

De stadhouder was, zacht gezegd, niet zeer bekoord en noemde Capellen „*een nagel aan mijn doodskist*”. Willems aanhang had nog minder schroom en liet in 1784 posthuum 's mans graf de lucht in vliegen. De patriotten verdeelden daarop diepbedroefd de splinters van het graf, en koesterden die thuis op de schoorsteen als een kostbaar reliquie. Overigens was door Capellens inzet Nederland het eerste land dat de Verenigde Staten erkende, nadat die zich in 1783 hadden vrijgevochten.

Wat Willem de Vijfde met die nagel aan z'n doodskist bedoelde, werd al snel duidelijk: handen af van Holland, zeiden de patriotten in het westen. Het Oranje-echtpaar hield Den Haag in 1785 voor gezien. Makkend zocht het onderdak in Nijmegen. Daar, teruggedrongen tot de rand van de Achterhoek, kwam van regeren niet veel meer. Te meer daar men in Gelderland ook niet bepaald op de komst van de onbeminde stadhouder zat te wachten. Want in het oosten hadden de patriotten zo mogelijk nog krachtiger wortel geschoten.

Twee soorten patriotten

In veel geschiedenisboeken staat dat de patriotten eigenlijk alleen in West-Nederland uit de verf kwamen. Een eenzijdige kijk, blijkt uit nieuw onderzoek. Want men zag maar één soort patriotten, terwijl een onderscheid moet worden gemaakt tussen patriotten uit het westen en uit het oosten van het land. De grenzen liepen langs aardrijkskundige lijnen. Maar die gaven ook inhoudelijke scheidslijnen aan. 't Was een merkwaardig verbond, dat op den duur niet goed kon gaan.

In het stedenrijke westen waren vooral invloedrijke, nette stadsregenten patriot. De lagere klasse was er pro-Oranje. In haar ogen waren de regenten al invloedrijk genoeg, en niet altijd net. De reikwijdte van het patriotse eisenpakket viel hier nog te overzien. De ontevreden regenten wensten politiek en maatschappij op enkele punten bij te stellen en zouden dan tevreden zijn geweest met een wat aardiger stadhouder. Met de peppil die de vermagerde ekonomie volgens het krachtig gepropageerde patriottenplan een nieuwe Gouden Eeuw zou bezorgen. Verder wilden ze geen verbond met Frankrijk en Amerika, niet meer met Engeland. En een vleugje democratie in eigen land.

Al met al niet eens veel nieuws. Want de vraag wie het in de Republiek voor het zeggen had – stadhouder of regenten – hield de gemoederen al twee eeuwen verhit.

Regelrechte revolutie

In het oosten, met knellende knoet geregeerd en niet zo met steden en regenten bezaaid, was 't precies andersom. Daar behoorden de patriotten juist tot de laagste standen, en laagste standen telden niet in de tot voor kort gangbare geschiedsopvatting. Dús was er in Gelderland en Overijssel „eigenlijk” niets gebeurd. Bij deze proletarische patriotten leek het parool regelrechte revolutie: tégen de Oranjes, tégen hun legers,

Patriottische vrijkorpsen eisen verkiezingen en een volksregering

tégen de bestuursvorm van de Republiek, vóór een modern ogende eenheidsstaat, vóór een democratie met veel gelijkheid en mensenrechten.

De stadjes Elburg en Hattem, bijvoorbeeld, hielden het land wekenlang in

Capellen: tweede Vader des Vaderlands?

Stadhouder Willem V in ballingschap (1801): onbegrepen regeerstijl

spanning. Bevolking en stadsbestuur, in meerderheid patriots, lieten het op de langverwachte frontale botsing met het bestaande bestel aankomen. In Elburg vuurden de *dominees* de ingezetenen aan. In Hattem was *Daendels* de grote dirigent. Dezelfde Daendels die later in Den Haag een staatsgreep pleegde, in Rusland een barre Napoleontische winterexpeditie overleefde, en in Indië als gouverneur een schrikbewind voerde waar de koloniale nazaten nog van rillen.

Na maanden vol rellen en straatgevechten slaagden de patriotten erin de macht ter plaatse volledig over te nemen. Ze bouwden hun posities letterlijk tot vestingen uit. Iedereen dacht dat de revolutie van daaruit onontkoombaar verder door 't land ging rollen. Van Groningen tot Amsterdam zegden gewapende patriottenkernen toe de stadjes met geweld te verdedigden, en dreigden in de eigen stad eveneens tot opstand over te gaan.

Het scheelde maar heel weinig. Alleen met een laatste militaire reuzezwai kon Willem de Vijfde als een kat in het donker de revolutiedans ontspringen. Min of meer bij verrassing werden El-

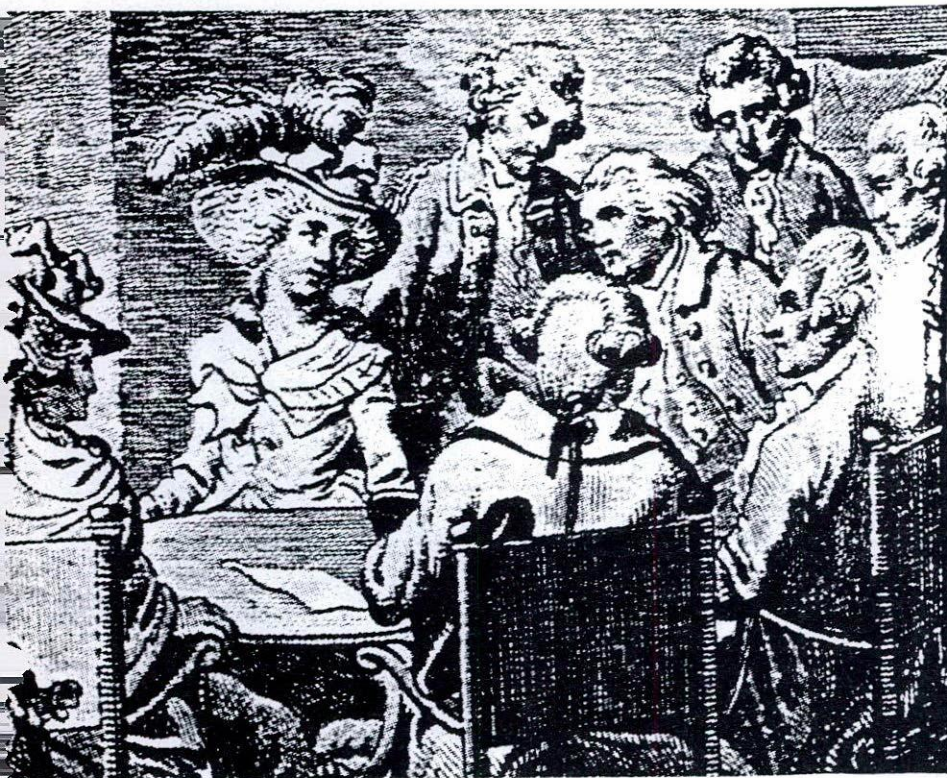
Het was een merkwaardig verbond tussen ontevreden regenten en opstandige burgers

burg en Hattem in september 1786 door zijn leger ingenomen. 't Liep met een grote kater af.

De woede in het land was groot, maar kon niet verhelen dat de patriotten, vanuit nu bezien, een kans om écht de macht over te nemen op een beslissend ogenblik hadden verpest. Weliswaar werd de stadhouder, „het hoofd der rooveren” in allerlei gedichten en toneelstukken in het gevang gestopt, aan de galg gehangen en gevierendeeld. Weliswaar hadden de patriotten in steden als Alkmaar en Utrecht het bestuur met een revolutionaire stadsraad overgenomen. Ook mochten de woorden *oranjewortel* en *prinsesseboon* op straffe van een boete niet meer gebezigd worden, en heetten voortaan *gele peen* en *slaboön*. Maar tevens was zonneklaar dat de patriotten niet op eigen kracht de gewenste maatschappijhervorming konden doorvoeren. Ook werd de boedelscheiding tussen de gematigde regentenpatriotten en de proletarische vleugel openbaar. Gesteld voor de keuze: Oranje of omwenteling, kozen de welgestelde patriotten veelal eieren voor hun geld en gingen zich weer in het nog wat bleke Oranjezonnetje koesteren.

De Gelderse patriotten vluchtten eerst naar Zwolle. Daar ontwikkelde Daendels doldrieste, maar weinig realistische plannen om de verloren revolu-

Wilhelmina van Pruisen, de stadhouders echtgenote, vastgehouden te Goejanverwellesluis in 1787

tiebolwerken te heroveren. Toen de grond ook daar te heet onder de voeten werd, weken ze naar Duitsland en Amerika, maar vooral naar Frankrijk uit. Daar waren soortgelijke opstandige ontwikkelingen.

Elburg en Hattem werden een keerpunt, 't begin van 't einde. Al was hij nog lang niet terug in Den Haag, de met de moed der wanhoop bevochten overwinning in Gelderland schonk Willem nieuwe moed. Ze leidde tot 't plan voor een landelijke tegenrevolutie die, uiteindelijk, de Pruisen in ons land en Willem weer op de Haagse kussens bracht.

Een ongehoorde gijzeling

Kort voor het doek viel, kwam het tot een dramatisch hoogtepunt: een ongehoorde gijzeling van prinses Wilhelmina, vrouw van de stadhouder, door een kommando gewapende patriotten. Die voerden de verbleekte First Lady gevangelijk naar een boerderij bij Gouda toen ze in stilte op weg was naar Den Haag. Ze werd urenlang vastgehouden en daarna richting Achterhoek teruggestuurd. Wat was er aan de hand?

In het buitenland hadden de ontwikkelingen in de Republiek van de laatste jaren tot geestdrift, maar ook bezorgdheid geleid. Geestdrift bij verlichte filosofen en critici van autoritaire regimens. Bezorgd waren de machthebbers in de buurlanden, toen ze zagen hoe de patriottenbeweging er gestaag in slaagde haar revolutie door Nederland te transporteren, van dorp tot dorp, van stad tot stad en van provincie tot provincie. Zou zoiets halthouden aan de grenzen? Engeland en Pruisen, Europese supermachten, staken steeds de koppen bij elkaar: geen links gevaar in hun achtertuin.

In Den Haag had Wilhelmina de contra-revolutie op gang moeten brengen. De Engelse regering had de centjes op tafel gelegd. Een bedrag met vele nullen. Daarmee had men alvast de plundering

en verwoesting van patriottenwoningen in Arnhem en Zutphen door oranjegezinde contra's bekostigd. Ook werden er spontane oproeren van betaald, die een sfeer van burgeroorlog moesten

aanwakkeren.

Voor de buurlanden was na de gijzeling het sein daar. Pruisen, waar Wilhelmina's familie op de troon zat, stond eigenlijk toch al klaar. En zo stootte in september 1787 het Pruisische leger Nederland binnen. De Pruisen hielden verschrikkelijk huis. Overal werden de patriotten opgepakt, hun strijdkommando's opgerold, de talrijke patriotse stadsbesturen afgezet. Wie niet weg kwam, werd naar Berlijn gesleurd en daar achter slot en grendel gezet. De stadhouder hees men weer in z'n oude en krakende stoel.

Van patriotten tot Bataven

Achter de eerste vluchtelingenstroom naar Frankrijk kwam nu een tweede aan. Daar in het zuiden zaten de patriotten geenszins stil, nu onder de strijdnaam van *Bataven*. Ze richtten politieke verenigingen op, schreven tijdschriften vol en hadden er grote invloed in die laatste jaren voor de Franse Revolutie. Nadat de omwenteling daar wel gelukt was, kregen hun dromen alsnog gestalte. In 1795 trokken ze samen met de Fransen Nederland binnen, en werden als bevrijders ingehaald. De stadhouder ging er op een bootje naar Engeland vandoor. Nederland werd de Bataafse Republiek. De nieuwe tijd leek toch nog aan te breken. Totdat Napoleon kwam, en na hem een tijdperk van tientallen jaren „restauratie“.

Het duurde nog lang voor de ideeën van de patriottenrevolutie druppelsgewijs weer konden worden opgepakt en doorgevoerd.

INFOCENTRUM ALLEENSTAANDEN GEOPEND

Het Platform van organisaties voor Alleenstaanden heeft onlangs een centrum geopend waar men alles te weten kan komen over allerlei organisaties die zich bezighouden met contactleggen. Dus: sociëteiten, gespreksgroepen, clubs, bemiddelingsburo's. Het informatiecentrum doet zelf niet aan relatiebemiddeling.

Men kan er adressen, doelgroepomschrijvingen en aard van activiteiten opvragen.

Meer informatie: tel. 073-134357 of schrijven naar: Mayweg 5, 5211 AA Den Bosch.

KONFERENTIE KERK EN WERELD

Op 10 en 11 oktober houdt Kerk en Wereld een konferentie onder de titel „Op zoek naar geestelijk houvast“.

Vraag is „welke perspectieven christendom en (religieus) humanisme nog bieden in deze tijd waarin wetenschap, cultuur en geloof een crisis doormaken“. Na een analyse van de historisch-sociologische achtergronden door prof. dr. P. Smits zal de vraagstelling verdiepen in onderlinge gesprekken en konfronteringen met een visie uit de we-

reld van de kunst. Prof. dr. G. A. van der Wal zal vervolgens aandacht besteden aan de betekenis van geestelijk uitzicht op het menselijk bestaan en de mogelijkheden van een „nieuwe spiritualiteit“, waarna de oriëntatie en de positiebepaling worden afgerond. Kosten: f 87,50.

Begeleiding: B Koole en Jan de Leede.

Aanmelding/informatie: Kerk en Wereld, De Horst 7 - Postbus 19, 3970 AA Driebergen-Rijsenburg. Tel 03438-12241.

1.

Tijdens de vakantie kregen we panne aan onze auto. Het was ergens in Frankrijk. Het regende, regende en regende en in het bos waar Flaubert wel eens moest hebben gelopen, was nergens het huisje van een autodokter te bekennen.

We stapten uit en gingen op zoek naar een boerderij. Het was alsof we plotseling in een eng sprookje terecht waren gekomen; het schemerde, het bos werd steeds donkerder en alleen in de verte zagen we een lichtje. Naarmate we de boerderij naderden, waarschuwdend – zo leek het wel – de dieren de bewoners. Een hond sloeg aan, kikkers kwaakten luider en luider, maar ook de krekels raakten opgewonden; er begon een koe te loeien – en wij liepen verder het sprookje in en overschreden een soort tijdsgrens, tot we „ergens” in de middeleeuwen waren beland en voor het kleine deurtje stonden waar geen bel was, maar een houten blokje met een bot erdoorheen. Daarmee moest je op de deur kloppen. Wie zou ons opendoen? Een heks? Een reus?

Nee.

Het waren twee mensen van onze leeftijd, maar die er desondanks leeftijdloos uitzagen: hij, in een vuile overall waaroverheen een soort slaaphemd en zij was gekleed als het melkmeisje van Vermeer, met zo'n kapje op. Beiden hadden een verweerd gezicht.

Verweerd, is het goede woord, want je kon je voorstellen dat de verzen-gende zon die hier gewoon was te schijnen de huid had geloid. Ze waren bijzonder vriendelijk. Nadat we hadden uitgelegd wat er aan de hand was, gingen hij en ik even naar de auto kijken. Nee, hij kon het ook niet verhelpen. We keerden terug naar de boerderij en werden aan tafel genodigd. En daar aan tafel, kwam dat „tijdloze” gevoel weer. Het tafellaken was prachtig geborduurd; de pannen protserig groot, de servetten, groot als een laken, roken naar het huis van m'n grootmoeder en we dronken wijn uit stenen bekers.

We waren terecht gekomen in een merkwaardig museum en beseften dat. Aandachtig bekeken we alle voorwerpen: de merkwaardige brede vorken, de benen handvatten van de messen, de grillige vormen van het aardewerk. De vrouw des huizes liet ons de rest van de boerderij zien: een bedstee, een kleine stokerij waar ze pruimenjenever maakten, een antieke klok van honderd? tweehonderd? jaar geleden, een linnenkast waarin ook de bijbel een plaatsje had gevonden. Wij liepen overal eerbiedig zwijgend langs. Eerbiedig zwijgend, want alles was voor ons even bijzonder.

Het wekte de lachlust op van de boer en de boerin.

„Wat is hier nu zo bijzonder aan?” vroegen ze.

„Wij vinden dit mooi, wij kennen dit niet.”

„Hier in de buurt hebben ze allemaal zulke huizen. En die spullen die hier staan zijn echt niet *extra-ordinair*... hier, dit is mooi... we zijn de enige in de buurt die een televisie en een video-recorder hebben...”

Omdat het al laat was, mochten we blijven slapen. Dat leek ze leuk. En nadat we een paar glazen van dat zelfgestookte bocht hadden gedronken, kregen wij een bedstee toegewezen: precies tegenover die van de boer en de boerin. Er werd ons gewezen waar het toilet was: buiten, in een houten huisje – op de geur te vinden.

Na de nieuwe accu gingen we richting Zuid-Frankrijk. We raakten niet uitgesproken over ons avontuur. Vooral over wat we hadden gezien: die oude spullen zoals we ons die alleen nog herinneren uit boeken. We probeerden te analyseren wat ons nu precies dat gevoel had gegeven in een andere tijd te verkeren en we kwamen tot de konklusie dat het de kleine „ouderwetse” dingen moesten zijn geweest: de vorken en messen, het tafellaken, het messenhoudertje, de zoutpot, de peperpolen, de geur van de lakens en de dekens.

We vroegen ons af hoe lang het zou duren voordat men ons leven „tijdloos” zou gaan vinden. Ons leven, onze spulletjes... alles wat wij hadden was geda-teerd; mijn kleren zijn misschien niet gesneden naar de allernieuwste mode, maar ze zijn nog *courant*, ons bestek is al wat ouder, daar zit de eeuwigheid al een beetje in, maar verder: de auto, onze tent, onze tafels en stoelen... Wanneer iemand alleen onze prullen zou zien, onze inrichting van het huis, onze kleren, ons bed en onze woonkamer en hij zou moeten schatten hoe oud we waren, dan zou hij er geen tien jaar naast zitten.

Ook ik geef vorm aan mijn eigen kultuur.

Toevallig heb ik een boekenkast waarvan de meeste boeken dertig jaar geleden voor het eerst uitkwamen, maar ook aan die keuze, in samenhang met de „moderne” boeken die ik heb, kan je een perfect beeld van mij krijgen: wat m'n hobbies zijn, wat de tijd is waarin ik leef.

Het oog verveelt zich snel. Daarom herscheppen we konstant onze omgeving – met de bedoeling dat de omgeving ons weer herschept.

Ik loop in het Stedelijk Museum waar de tentoonstelling *Holland in Vorm* is. Hier zijn *Institutionele ontwerpen* te bezichtigen. Institutioneel ontwerpen – een onmogelijk begrip, maar het komt eenvoudig hier op neer: grote bedrijven hebben ook grote ontwerp-problemen en hoe is dat opgelost. Het is het volstrekte tegendeel van het sprookje waar ik in mijn vakantie doorheen liep. Hoewel...

ZINVOL NUTTIG

In de tuin van Het Stedelijk staat een trein van de metro, vlak daarnaast zo'n *terminal* waar je dooreen gaat als je op Schiphol bent en naar je vliegtuig moet. Het is vreemd te bedenken dat zulke enorme gevaarten ook ontworpen moeten worden. Maar in het museum zie je ook de pictogrammen van de PTT, de borden die zo zijn ontworpen dat je in één oogopslag kan zien waar de telefoon is, waar de treinen zijn, waar de brievenbus is.

Het is wonderlijk; en ik weet precies waar het wonder in schuilt: het is de volmaakte zakelijkheid die je aantreft. Vooral in de pictogrammen. Het zijn symbolen die eenduidig zijn: daar is de telefoon, daar is de trein, daar moet je heen voor de toiletten. Als je daarnaast die grote ontwerpen ziet staan – telefoons, computers, een metrotrein en ziet hoe zakelijk die weer zijn, dan tref je een merkwaardig soort *romantiek* aan. Ik noem het romantiek, maar het is eigenlijk het tegenovergestelde: het romantische zit hem in het merkwaardige

B 24

DE MEEST MANIER OM HET VORM TE GEVEN

onpersoonlijke, in het vervreemdende.

Ik houd eigenlijk niet van deze woorden: romantiek, vervreemdend, onpersoonlijk, maar juist doordat je ziet en merkt hoe er gedacht is, heeft die cultuur zijn eigen romantiek.

Ik heb ooit eens gehoord hoe Le Corbusier een werkruimte heeft ontworpen waarin alles zinvol is en nuttig. Stoel, tafel, boekenkast, bed, bureau – alles paste precies en was op de kleinste menselijke maat gemaakt. Alles was er! De ruimte was dan ook maar een paar vierkante meter groot. Wat maar enigszins aan franje deed denken was weggelaten.

Hierdoor geïnspireerd ontwierpen wij, studenten op kamers, net zo'n ruimte, hoewel we het ontwerp van Le Corbusier nooit hadden gezien. De handigste onder ons deelde zijn kamer dan ook in naar zijn eigen vondsten: een klein burootje, met een piepkleine tikmachine, een lade waarin het A4-papier maar net

paste; sloeg je het blad van het buro om, dan kreeg je een bed, dat ook als grote eettafel kan dienst doen. We vonden het een geniaal ontwerp. Geniaal door de beperktheid.

En het was daar romantisch. Want als we er zaten, benauwd natuurlijk, dan genoten we van het *cleane*, het evenwichtige, het zinvolle van alles doordat alles een functie meer kreeg: het bed was ook een tafel, het buro was ook een deel van het bed, de boekenkast herbergde ook de speakers van de pick-up en in de ruimte die over was, was de stofzuiger verborgen, precies achter de koelkast die gebouwd was onder het kastje met de dranken en de glazen. Het affiche van Mondriaan dat er hing, was een perfect pictogram van de studentenkamer. Maar zelfs dat *dubbelzinnige* missen de ontwerpen, de grote ontwerpen van tegenwoordig. Ze zijn alleen maar gericht op het nut, maar daarin – hoe wonderlijk dit ook moge klinken – probeert men toch iets *eigens*

Door Theodor Holman

te leggen. Waarom? Omdat het onontkoombaar is. Wat je ook maakt, hoe zakelijk ook: ergens houdt je een menselijke signatuur. Zelfs hier, is het Stedelijk, waar je de volmaakte zakelijkheid aantreft. Volmaakt, als je het althans vergelijkt met zo'n boerderij in Frankrijk.

De romantiek van de Franse boerderij en de romantiek van zo'n tentoonstelling in het Stedelijk hebben merkwaardige raakvlakken: Ik zag tijdens mijn vakantie niet het nut van de sterk geborduurde lakens, de brede lemmets van de messen en de grote vierkante vorm van de vorken. Het was bonkig in z'n sierlijkheid en deed me alleen maar herinneren aan vroegere tijden. Maar het had ook zijn nut en was natuurlijk net zo effectief als de pictogrammen van tegenwoordig of de volmaakte zakelijkheid van de huidige brievenbus. De effectiviteit was misschien meer van sociologische aard: de geborduurde franje van het tafelkleed had misschien tot doel indruk te maken op de pachter, of op de nieuwe schoonzoon, of diende om de lege uren te vullen, zo men die had. Ik kan me voorstellen dat de messen breed moesten zijn omdat het vlees taai was. De wereld die ik in het Stedelijk tegenkwam was net zo „tijdloos“ als de wereld in die boerderij: maar het verschil was nu net die tijd.

Toen we de boer en de boerin verlieten wilde ik hun betalen voor onze overnachting. Daar wilden ze niets van weten. Terwijl we aanhielden, zei de boer opeens: „Je was zo onder de indruk van die schrijfkist, die mag je van me kopen voor honderd frank.“ (Vijftig gulden.)

Ik begon te blozen, want die schrijfkist was volmaakt. Als je hem open deed, had je een klein burootje waaraan je kon schrijven, daaronder een pennebakje met daarin een liniaal die net zo groot was als het pennebakje en dus eigenlijk geen ruimte innam. In de vier hoeken waren vier ruimtes uitgespaard: één voor een inktpotje, één voor de losse kroontjespennen, één voor het inktvlakgom en één voor het inktdoekje. Het was een museumstuk – volmaakte zakelijkheid van honderd jaar geleden. Ik kocht het.

In het Stedelijk sta ik voor een model van een computer die nog op de markt moet komen. Computer, printer, modem, disk-drive: alles in één: de volmaakte zakelijkheid van de jaren negentig.

Een museumstuk.

Kon ik het maar kopen.

De gedachte achter beide ontwerpen – van schrijfkist en computer – waren hetzelfde: wat is de meest zinvolle manier om het nuttige vorm te geven.

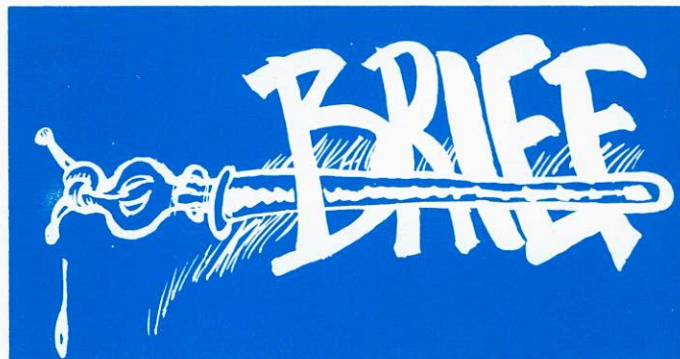
Holland in vorm – het sprookje heeft minder franje misschien, maar wordt mettertijd net zo mooi.

De tentoonstelling Holland in vorm is tot en met 20 sept. te zien in het Stedelijk Museum te Amsterdam

„EN HET KONGRES ZAG DAT HET GOED WAS”

Als enige afgevaardigde van mijn gemeenschap reisde ik met gemengde gevoelens naar het kongres af. Volgens een ander gemeenschapslid, die reeds eerder een kongres van het HV bezocht, kan het er bij het HV soms erg inhumaan aan toegaan. Dat is dan allemaal erg meegevallen. Ik vond dat het kongres erg plezierig is verlopen met een redelijk diskussiepeil. Het artikel in de Humanist doet een beetje voorkomen alsof het er allemaal erg gezapig aan toe ging. Daarbij werden dan wel enige opmerkingen gemaakt waardoor dit zou komen. In die opsomming mis ik de uitstekende voorbereiding van de Verbondsraad. Althans zo heb ik van kongresafgevaardigde tevens verbondsraadslid begrepen. Op één uitzondering na heb ik aan het kongres een erg positieve indruk over gehouden. Deze ene uitzondering wil ik hier graag memoreren. Het was bij de behandeling van het voorstel om een verbondslid te maken en andere symbolen te ontwerpen. Eén van de afgevaardigden vroeg zich af wat de indieners van dit voorstel heeft bewogen om dit voorstel in te

**REAKTIES OP ARTIKEL EN IN DE HUMANIST ZIJN WELKOM.
HOUD U HET WEL KORT. LANGE BRIEVEN WORDEN
NIET GEPLAATST OF DOOR DE REDAKTIE INGEKORT.**

dienen. Hij meende zijn bijdrage aan de discussie met de volgende tekst zingend tot uitdrukking te moeten brengen: „Oh was ik maar bij de dominee thuis gebleven en niet voor het zingen de kerk uitgegaan”. Op het moment zelf heb ik er ook moeten lachen, maar dit lachen verging mij toen later tot mij doordrong wat er eigenlijk gebeurde. Stel dat diegene die dit voorstel heeft ingediend iemand is die nog niet zo lang geleden, na een kort of lang proces, de protestantse kerk heeft verlaten, de weg naar het HV heeft gevonden in de overtuiging daar gelijkgestemden te vinden, mogelijk het emotionele losmakingsproces nog niet geheel heeft voltooid en bij het HV toch iets mist van de sfeer en warmte die uitgaat van het samen zingen is het

dan nodig om zo iemand terug te verwijzen naar waar hij vandaag komt. Ik zou mij kunnen voorstellen dat zo iemand zich na deze gebeurtenis op het kongres, knap bedrogen voelt door zijn medemens.

Joop Bots (Lelystad)

Jan Glastra van Loon

De maidenspeech van de heer Glastra van Loon (zie Humanist nr. 6, pagina's 10, 11 en 12) is door gespreks-groepen in Amstelveen en Amsterdam uitgebreid besproken. Het Westeuropes humanisme heeft twee wortels, stelt Glastra van Loon. Maar is de Westeuropese cultuur niet bepaald door drie stromingen met als centra de steden Alexandrië, Athene, Jeruzalem? Alexandrië was volgens o.a. prof. Quispel, de bakermat van de gnosis. Voor humanisten m.i. wel een belangrijke stroming aangezien gnostici vanuit eigen denken en beleving tot kennis en inzicht wilden komen van het wereldgebeuren en het bovenrationele. Zij aanvaardden geen instituten als kerken en synagogen met een in strukturen ingebed geloof. Ook de door de Grieken gedachte rede was hun niet voldoende. Overigens: Was Socrates niet overtuigd van de innerlijke stem die hem en elk mens goed en kwaad doet onderscheiden? Daardoor aanvaardde hij geen gezag, zelfs niet het democratische van Athene. Dat laatste heeft zeker bijgedragen tot zijn veroordeling. Twee wortels of drie wortels,

het is uiteindelijk wellicht niet zo belangrijk. Wel essentieel is, zoals Glastra van Loon stelt, dat een humanistisch denken geen opsluiting van mensen in blokken verdraagt. Laat ons hopen op een steeds groter wordende openheid van mensen (en instituten) voor elkaars levensbeschouwingen.

H. Hatzmann (Amsterdam)

GOED OMSLAGVERHAAL

Om te beginnen wil ik opmerken dat de inhoud van het juli/aug.nr. mij overwegend aanspreekt. Wat mij echter wel verbaast, is dat er zoveel aandacht is voor een toespraak van ene Beatrix. Voor mij als humanist zijn alle mensen volkomen gelijkwaardig, is het verheffen in een zogenaamde adelstand een vorm van diskriminatie, het begrip koningshuis een afgedane zaak en erken ik noch adel, noch zogenaamde majesteit. Gewoon te gek om over te praten. Bovendien hebben we helemaal geen huis van Oranje, want als ik goed ben ingelicht is ons koningshuis via afstamming middels de Friese lijn uiteindelijk afstammend van ene Jan den Ouden, een van Nassau dus. Niks Oranje boven dus!

Het gedicht van Theodor Holman vind ik derhalve bijzonder goed, maar het verhaal over de roos zegt mij weinig anders als te laten zien hoe alles op dit gebied is nageplozen. Als praktiserend humanist kan ik daar erg weinig mee doen. Zo ook het verhaal van Koos Meinders, wat ik eerder in Margriet of Libelle had verwacht. Het behandelde onderwerp: „Hoeveel boze buitenwereld kan een kind aan”, vind ik daarentegen buitengewoon goed en zeker in deze boze wereld op z'n plaats. Hierover zal stellig nog wel meer te berde komen.

Piet Blauw (Zwaag)

DE ROEP
OM 'N ZINVOOL BESTAAN
HEEFT DE DIKKE PRET
DE DAS OM GEDHAN

Kwartslag

21 september OUD, ALLEEN EN EIGENZINNIG

Hoe leef je verder als je zeventig bent en plotseling geheel blind wordt? Wat doe je als je huwelijk na dertig jaar opeens in duigen valt? Wat betekent het om alleen te komen na lange tijd je vader verzorgd te hebben?

Drie vrouwen, boven de 65 over alleen zijn en verder gaan. Alle drie zijn ze alleenstaand. De een woont zelfstandig in haar eigen huis, de ander koos voor een woongroep en de derde zou nooit in een verzorgingshuis terecht zijn gekomen als ze niet blind geworden was. Samenstelling: Eveline van Dijk en Moniek van de Vall.

28 september SPOREN VAN STAAL

„Je was wel niet belangrijk maar je betekende wat“.

In de film „Sporen van Staal“ komen de arbeiders van de Demka aan het woord. Hun verhaal is het verhaal van hard en smerig werk, van een buurt waarin het silhouet van de fabriek domineerde, waar in elk leven voortdurend het woord DEMKA viel.

In 1983 ging de fabriek uiteindelijk dicht. In de jaren daarvoor waren er al enkele keren afdelingen gesloten, grote groepen mensen „afgestoten“. Nu zijn de gebouwen gesloopt. Wat over bleef is een kaal stuk land. En voor velen viel daarmee ook de bodem uit hun bestaan weg. Want werk was voor hen meer dan alleen geld verdienen.

Samenstelling: Peter van der Hoek, Berthold Gunster, Jos Bours.

5 oktober OVER OUDEREN GESPROKEN

„Uitgerangeerd“ noemden ze het als je oud geworden was. Maar steeds vaker verzetten ouderen zich tegen het feit dat er over hen beslist wordt. Ze willen het zelf voor het zeggen hebben. Over hun eigen woonomgeving bijvoorbeeld. Humanitas begon enkele jaren geleden ouderen aan te moedigen mee te praten wanneer er over hun wonen of hun wijk wat te zeggen viel. Ze stimuleerde hen om zich geen beslissingen te laten opdringen maar om zelf initiatieven te nemen en eigen woonomgeving te beïnvloeden. In veel plaatsen zijn groepen bejaarden nu actief. In Oosterhesselen in Drenthe bijvoorbeeld waar ouderen een beslissing tegenhielden om het bejaardentehuis in het andere dorp te bouwen, en waar die groep nu actief bezig is een eigen vorm van wonen voor bejaarden te maken.

Samenstelling: Piet Brinkman.

RADIO & TELEVISIE

HV-RADIO
Het Voordeel van de Twijfel
maandag van 12.05 tot 13.00 uur
op Radio 5

HV-TELEVISIE
Kwartslag
maandag van 19.12 tot 19.27 uur
op Nederland 2

Ouder en Wijzer?

Begin oktober wordt in de programma's van radio en televisie van het HV aandacht besteed aan het ouder worden. Vraag daarbij is of er behalve de vaak negatieve geluiden ook positieve kanten aan het ouder worden zitten. Word je bij het ouder worden misschien ook wijzer? Als u daar een duidelijke mening over heeft, vooral als die is gebaseerd op eigen (levens)ervaring, wordt u van harte uitgenodigd om deze voor de HV-radio en televisiedienst op papier te zetten en op te sturen. Daarvoor hoeft u zelf geenszins „bejaard“ te zijn. Ook als u twintiger, dertiger of veertiger bent zien we uw reactie vol verwachting tegemoet. Schrijft u naar: Humanistisch Verbond

Radioredactie RTV-dienst
Postbus 114
3500 AC Utrecht

Het voordeel van de twijfel

7 september MAGAZINE

Onder andere aandacht voor Zimbabwe.

14 september PRINSJESDAG

Live discussie met Tweede Kamerleden over zaken die voor humanisten van belang zijn. Deelnemers zijn Dijkstal (VVD), Kohnstamm (D66), Beckers (PPR) en Van Nieuwenhoven (PvdA). Samenstelling Rina Spigt en Anneke Groen

21 september SCHIERBEEK OP FORMENTERA

Manja Jordans zoekt de schrijver Bert Schierbeek op en sprak met hem over z'n werk en leven.

28 september AMERIKA, AMERIKA

Terwijl de paus de Verenigde Staten bezoekt, onderzoekt Ruud Jans het gehalte van de Amerikaanse democratie en signaleert nieuwe ontwikkelingen op het gebied van New Age

KURSUSSEN VOOR VROUWEN

In de vorige Humanist stond op pagina 34 uitgebreid bericht over kursussen en weekenden voor vrouwelijke bestuurders. Er is daarbij één fout ingeslopen: alle vier kursussen staan vermeld als weekenden, terwijl twee kursussen in de week vallen. Alle data die werden genoemd kloppen wel. Toch maar even op een rijtje: *Vervolgweekend „Besturen”* voor vrouwen die vorig jaar een cursus hebben gevolgd. Van vrijdagavond 23 oktober t/m zondagmiddag 25 oktober.

Kursus voor vrouwen die willen besturen. Van maandagavond 9 november t/m woensdagmiddag 11 november.

Kursus voor vrouwen die willen besturen. Van maandagavond 18 januari 1988 t/m woensdagmiddag 20 januari 1988.

Beleidsweekend voor vrouwen werkzaam in het vrouwenwerk van het HV. Van vrijdagavond 5 februari t/m zondagmiddag 7 februari.

REGIONALE VROUWENDAG IN GRONINGEN

Op 24 oktober is er in Groningen een regionale Vrouwendag. Onderwerp is de vraag of er een kloof is tussen jongere en oudere vrouwen. 's Ochtends zal er een forumdiskussie plaatsvinden, na de lunch gevolgd door kleine gespreksgroepjes. De dag begint om 10.30 uur en eindigt om 16.00 uur en wordt gehouden in het Humanistisch Centrum in de W.A. Scholtenstraat 2 in Groningen. Opgave is mogelijk door te bellen naar 050-128750, van maandag t/m vrijdag tussen 10.30-13.30 uur.

Op zondag 11 oktober zal in het Landelijk Humanistisch Centrum (Oudkerkhof 11 in Utrecht) Henk Hermans een lezing houden over rationele zelfhulp en het werken met groepen op basis hiervan. Aanvang 14.00 uur.

HOOFDBESTUUR BOOG ZICH OVER GEZONDHEIDSZORG

Vlak voor de zomervakantie vergaderde het hoofdbestuur voor het eerst na het kongres in zijn nieuwe samenstelling. Alle aandacht ging uit naar de bezuinigingsmaatregelen van de regering op het gebied van de gezondheidszorg en het rapport van de commissie-Dekker over de structuur en financiering van dit zorgaanbod.

In juni kondigde het kabinet nogal onverwacht drie ingrijpende maatregelen aan: ziekenfondspremie per 1 juli omhoog, tandartsenhulp uit het ziekenfondspakket en f 25,- per verwijskaart voor specialistische hulp. Het hoofdbestuur oordeelde dat deze besluiten diepgaande maatschappelijke gevolgen hebben. Ze tasten de goede gezondheidszorg voor de lagere inkomensgroepen wezenlijk aan, waardoor de kloof tussen sociaal zwakke en sterkere bevolkingsgroepen verder wordt vergroot. Vanuit onze beginnende van gelijkwaardigheid en solidariteit een zeer slechte zaak. Samen met de Raad van Kerken is inmiddels een levensbeschouwelijk gefundeerde verklaring uitgegeven, waarover elders in dit nummer meer.

Een studiekommissie van het hoofdbestuur heeft zich gebogen over het rapport-Dekker dat diepgaand de gezondheidszorg behandelt. Binnenkort zal het parlement dit rapport bespreken en vervolgens zal de regering maatregelen nemen die verstrekkend zullen zijn. Het hoofdbestuur heeft aan de maatschappelijke discussie omtrent het rapport een bijdrage willen leveren door de

uitgangspunten en doelstellingen te toetsen aan de humanistische beginselen van rechtvaardigheid en solidariteit. Naast waardering lokte het rapport kritische kanttekeningen uit, met name bij de punten toegankelijkheid en kwaliteit van het zorgaanbod.

Tot slot oriënteerde het hoofdbestuur zich op de voortgang van het werk van de commissie-Hirsch Ballin. Deze commissie adviseert de regering over de criteria voor steunverlening aan geestelijke genootschappen.

Er is al een tussenrapport uitgebracht over de geestelijke verzorging bij de strijdkrachten. Eind dit jaar is het eindrapport te verwachten, waarin tevens geadviseerd zal worden over de geestelijke verzorging in de zieken- en bejaardenhuizen, de huizen van bewaring en de jeugdinternaten. Met dit laatste terrein houdt het HV zich nog nauwelijks bezig. De behoefte aan geestelijke verzorging in het bijzonder jeugdwerk neemt toe als gevolg van de zwaarder wordende problematiek van jeugdigen in knelsituaties (suicide, incest, fascisme e.d.). Niet alleen de jongeren zelf, maar ook de groepsleiding heeft die behoefte aan steun van geestelijke verzorgers. Het HV zal er bij de commissie-Hirsch Ballin op aandringen de regering te adviseren dit belangrijke werk in jeugdinternaten te versterken. (BB)

ZIN EN ONZIN VAN HOLISME

Mede inhakend op de ook in het Humanistisch Verbond ontstane discussie rond bovenvermeld onderwerp, organiseert de afdeling Midden Holland op woensdagavond, 7 oktober een thema bijeenkomst over „zin en onzin van holisme”. Het standpunt (de „zin”) zal worden verwoord door de dichter-schrijver Simon Vinke-nog. Woordvoerder van de kontra-visie (de „onzin”) is de Leidse filosoof Prof. Dr. M.F. Fresco. De bijeenkomst wordt gehouden in de Agnietenkapel, Nieuwe Markt, Gouda en begint om 20.00 uur.

THUIS, OF BETER IN EEN TEHUIS?

Het Humanistisch Verbond organiseert op zaterdag 10 oktober een themadag onder de noemer: „THUIS, OF BETER IN EEN TEHUIS?”

Op deze dag kunnen ouders en familieleden van verstandelijk gehandicapten ervaringen uitwisselen over vragen als: Wat is de beste plaats voor een zwakzinnige? Is dat thuis? Of is het tehuis het beste thuis? Wat vinden de gehandicapten zelf, zijn ouders en familieleden daarvan? Heeft u het gevoel als ouder tekort te schieten als u het kind niet zelf verzorgt?

Dit soort vragen kwamen ook aan de orde in „UIT HUIS”, een uitzending van „Kwartslag” in januari van dit jaar. Verslaggeefster Eveline van Dijk praatte daarin met drie moeders van geestelijk gehandicapte kinderen over de uithuisplaatsing van hun kind en wat dat voor hen betekende. De – talrijke – reacties op de uitzending liepen uiteen van „moedig” en „herkenning” tot „schokkend” en „weezinwekend”.

Duidelijk bleek, dat het al dan niet uit huis plaatsen van een gehandikt kind een zeer gevoelige kwestie is.

Een probleem, waarover mensen ternauwernood durven spreken en waarop buitenstaanders vaak zeer kort-

zichtig reageren.

De themadag is bedoeld om aan dit soort zaken aandacht te besteden.

De bijeenkomst „THUIS, OF BETER IN EEN TEHUIS?“ heeft plaats op zaterdag 10 oktober 1987, in het dagverblijf „De Punt“, Utrechtseweg 129, Amersfoort. Aanvang 10.00 uur, einde ca. 16.00 uur. Kosten f 10,- p.p. inclusief koffie, thee en lunch, te betalen aan de zaal. Inlichtingen en opgave uiterlijk veertien dagen vóór de themadag bij de Humanistische Werkgroep Geestelijk Gehandicapten (H.W.G.G.), HV, Postbus 114, 3500 AC Utrecht, of telefonisch bij de sekretaris van de werkgroep, mevr. J. Pekelharing, 05720-53460. Na opgave wordt een programma van de dag toegezonden, alsmede de plattegrond met routebeschrijving.

STUDIEDAG OVER EUROPA

Op vrijdag 11 september organiseert het LOVO, het samenwerkingsverband van een aantal vredesgroepen waaronder het Humanistisch Vredesbedraad, een studiemiddag over de toekomst van Europa. Het gaat dan met name over de Europese rol binnen het westerse veiligheidsbeleid. De studiemiddag wordt gehouden in Amsterdam, in Krasnapolsky op de Dam en duurt van 13.00 tot 17.30 uur. Meer informatie: tel. 070-507100.

LANDELIJKE DAG HUMANISTISCH VORMINGSWERK

Op zaterdag 26 september wordt in het Landelijke Humanistisch Centrum te Utrecht, van 10.00 tot 16.00 uur een bijeenkomst georganiseerd ten behoeve van de vrijwilligers en organisatoren van vormingswerkactiviteiten in de gemeenschappen. Centraal staat het thema „genetische manipulatie“, waarbij in het bijzonder wordt stilgestaan bij het genetisch onderzoek bij voortplantingstechnieken zoals bijvoorbeeld In Vitro Ferti-

satie (ook wel reageerbuisbevruchting genoemd), sperma- of eiceldonatie en draagmoederschap. In het ochtendprogramma zullen enkele deskundigen zich toeleggen op verduidelijking van het onderwerp. In het middagprogramma zullen we ons buigen over mogelijkheden om dit thema in de gemeenschappen te behandelen.

Meer informatie kunt u krijgen bij Dick Metselaar en Afra Schipper, vormingswerk. Opgeven kan bij Ariane de Brauw (030-318145). U krijgt dan het definitieve programma en de themamap toegevoegd. Kosten voor deze landelijke dag vormingswerk f 10,- (dit is inclusief maaltijd en themamap).

KURSUSSEN UITVAARTBEGELEIDING

Binnenkort worden weer cursussen uitvaartbegeleiding gehouden. In Soest: 6, 7, 8 november en 20, 21 en 22 november. In Domburg: 15, 16, 17 januari en 29, 30, 31 januari 1988.

De cursus bestaat uit twee weekenden van vrijdagavond tot en met zondagmiddag. Het eerste weekend is inleidend. Aan bod komen: dood en leven, het stervensproces, afscheid, het rouwproces en ritueel. Het tweede weekend is op de praktijk gericht: het contact met nabestaanden, de toespraak opstellen en uitspreken, humanisme, het uitvaartcentrum en het crematorium. De cursus en het cursusmateriaal zijn voor rekening van het Humanistisch Verbond, voor overnachtingen en maaltijden wordt een bijdrage gevraagd.

Belangstellenden kunnen meer informatie krijgen of zich opgeven bij Pieter de Vrijer (055-554002).

STUDIEDAG PROVINCIALE VREDESPOLITIEK IN NOORD-HOLLAND

Deze studiedag zal op 12 september worden gehouden van 10.00 tot 16.00 uur in de Spinoza-Academie in Amsterdam (zie ook vorig nummer). Doel is een aantal concrete afspraken te maken. Er zal worden gesproken over de verdere invulling van de humanistische deelname aan het Provinciale samenwerkingsverband van vredesgroepen en over andere terreinen waarop door HVB-kernen onderling (meer) samengewerkt kan worden (zoals Vredesonderwijs/-opvoeding). Wie nog wil deelnemen, zo spoedig mogelijk opgeven bij: Klariet Latour, Irislaan 24, 2106 BG Heemstede, tel. 023-290764.

OP JEZELF

In het weekend van 6 t/m 8 november wordt er in het Vormingscentrum „De Essenburgh“ een weekend gehouden onder het motto „Op jezelf... Het rijk alleen?“ Een aantal mensen is bezig met de voorbereiding. Nadere aankondiging volgt. De prijs zal f 100,- bedragen. Inlichtingen en opgave: Corrie Metzger, tel. 02154-16167.

OVERWINTEREN

Wie wil overwinteren? Nog actieve 83-jarige zoekt medemensen om gezamenlijk te overwinteren in Frankrijk of Spanje. Er zijn nog enige plaatsen vrij in een groep van zeven. Brieven naar: G. Wanrooy, Hobbemaflat E14, 3723 ES Bilthoven.

JONGE HUMANISTEN OVER EMANCIPATIE

De JONGE HUMANISTEN openen op zaterdag 10 oktober het nieuwe seizoen met een themadag over emancipatie. De groepen worden deze dag gescheiden in mannen- en vrouwengroepen. Bij de jongens en mannen komen als thema's onder meer aan de orde: „mannen en intimiteit“, „mannen en gevoelens“. Bij de vrouwen en meiden zal het vooral gaan om de vraag: „hoe (on)geëmancipeerd ben ik en hoe zou ik eigenlijk willen dat het was?“ Dit wordt zowel bekeken op het terrein van studie en werk als op het gebied van vriendschappen en relaties.

De themadag begint om 10 uur 30. Na afloop bestaat de mogelijkheid deel te nemen aan een gezamenlijke maaltijd. De deelnamekosten bedragen f 10,- (inclusief een lunch). Je kunt je aanmelden via het Humanistisch Verbond, T.a.v. Hans Vertegaal, Postbus 114, 3500 AC Utrecht, tel. 030-318145. Voor meer informatie kun je terecht bij Eveline de Vries (03402-66926) of Martijn van Schaik (020-930436).

OP LOKATIE 6

Het loket

– Het spijt me meneer, maar deze foto's kan ik echt niet aksepteren. De ambtenaar van loket 2, aanvraag paspoorten en toeristenvisa, geeft een minzaam tikje tegen de pasfoto's, die ik hem zojuist in tweevoud heb overhandigd en wenkt de volgende aanvrager, een gezette man die al meer dan een uur in mijn nek staat te hijgen.

Zo gemakkelijk laat ik me niet wegsturen. Ik stel me zo breed mogelijk op achter de balie om de hijger te beletten zich naast mij te dringen en vraag zo kalm als onder de gegeven omstandigheden mogelijk is:

– Wat is er mis met die foto's?

De ambtenaar antwoordt met een superieure glimlach waaruit ik klaarblijkelijk geacht word af te lezen wat er mis is aan mijn pasfoto's, want er is iets mis, zoveel is me wel duidelijk. Als ik op zijn woordloos antwoord reageer met een niet begripend fronsen van mijn wenkbrauwen, is de ambtenaar bereid mij vriendelijk uit te leggen waarom de foto's niet deugen.

– Uw foto vertoont onvoldoende gelijkenis met uw gelaat in huidige staat.

Wat krijgen we nu, denk ik. Ik heb die foto's notabene nog geen week geleden in een foto-speciaal zaak laten maken in plaats van effe flits-flits in zo'n hokje met gordijn op het station.

Wat lult die vent toch?

– Hoe bedoelt u?, spreek ik de gekuiste versie van mijn gedachten uit.

De ambtenaar gaat er eens goed voor zitten en zegt met een glimlach die op bevel van zijn hoogste chef op zijn gezicht getimmerd lijkt te zijn:

- U heeft een baard en op de foto ontbreekt de baard.
- U maakt een grapje, zeg ik.
- Nee, glimlacht de ambtenaar. Ik wijs op mijn, ik geef toe, ongeschoren kin.
- U noemt dit een baard?, vraag ik

– Ja, glimlacht de ambtenaar.

Ik draai me om naar de hijger en vraag hem of ik een baard heb. De man kijkt me aan alsof hij met een ontsnapte psychopaat van doen heeft.

– Nou?, dring ik aan. De hijger blijft zwijgen. Lafaard, denk ik. Ik draai me weer om naar de ambtenaar, haal diep adem, doe alsof ik het incident met de baard heb gedroomd en vraag een nieuw paspoort aan.

De glimlach van de ambtenaar van loket 2 blijkt toch echt te zijn geweest, want nergens ontdek ik nu ook maar iets van vriendelijkheid op zijn gezicht.

– Meneer, zegt hij streng, u houdt de hele rij op!

De hijger neemt zijn kans waar en legt met een klap zijn paspoort met twee recente pasfoto's op de balie.

– Dus u weigert mij te helpen?, vraag ik.

– Regels zijn regels, zegt de ambtenaar terwijl hij stoïcijns de gegevens van de hijger in de computer tikt. Ik onderdruk een spontane aanval van hyperventilatie, gris mijn verlopen paspoort en mijn pasfoto's van de

balie en been woedend het stadhuis uit.

Regels zijn regels!

Met uitzondering van misschien een onafgesloten tube tandpasta waarin de vorige gebruiker ook nog eens in het midden van de tube heeft geknepen in plaats van aan het eind, zoals het hoort, met uitzondering daarvan ken ik geen grotere ergernis dan een gedwongen ritje in de mallemolen van de burokratie.

– Wind je toch niet zo op, zegt mijn vriendin als ik haar later op de dag het verhaal vertel. Scheer nu gewoon je baard eraf, dan is die ambtenaar tevreden en heb jij je paspoort en dan kunnen wij lekker naar Spanje met vakantie.

– Begin jij ook al?, val ik tegen haar uit. Ik heb geen baard, hoe kan ik hem dan afscheren?

Een week later stap ik dan toch gladgeschoren het stadhuis in. De rij wachtenden is echter zo lang dat ik onmiddellijk rechtsomkeer maak. Tegen de tijd dat ik aan de beurt ben, vrees ik een baard te hebben waar Sinterklaas jaloers op kan zijn. De dag erop staat er slechts één vrouw bij loket 2. Zelfverzekerd neem ik

achter haar plaats en wacht geduldig tot de ambtenaar met haar aanvraag klaar is. Er kan mij niets gebeuren. Ik lijk als twee druppels water op mijn pasfoto. Opnieuw heb ik mij die dag geschoren en ik heb voor alle zekerheid ook het zelfde T-shirt en jasje aangetrokken als op de foto. De vrouw voor mij heeft haar aanvraag gedaan en wil afrekenen. Ze legt een briefje van honderd gulden op de balie.

– Bij loket 8 kunt u betalen, zegt de ambtenaar. Uw naam wordt afgeroepen.

De vrouw frommelt het bankbiljet in haar jaszak en loopt naar de kassier. Ik haal mijn verlopen paspoort tevoorschijn en de twee pasfoto's. Voor ik ze de ambtenaar wil overhandigen,

werp ik een snelle blik op de foto's en probeer net zo te kijken als op het moment waarop de fotograaf mij geschoten heeft: mijn lippen iets van elkaar, mijn ogen niet te wijd open. Als ik ook nog een hand door mijn haar wil halen, komt de vrouw die zoëven voor mij stond naast mij staan.

– Heb ik hier soms mijn geld laten liggen?, vraagt ze, terwijl ze zenuwachtig haar handtasje doorsnuffelt.

– Ik heb het u in uw jas zien stoppen, zeg ik.

Haar hand glijdt in haar jaszak waaruit ze triomfantelijk het briefje van honderd tevoorschijn haalt.

– Verrek u heeft gelijk, zegt ze. Ze pakt haar handtasje van de balie en sleept een van mijn pasfoto's mee die op de grond valt. Ze bukt zich, bekijkt de foto en zegt: Mooie foto. Een baard zou u goed staan!

tekst: Koos Meinderts

illustratie: Annette Fienieg

